

De Etstoel van Drenthe

Procesgidsen

1. Staatse Raad van Brabant
2. Hof van Friesland
3. De Etstoel van Drenthe

De totstandkoming van deze serie 'Procesgidsen' wordt begeleid door een commissie, ingesteld door het bestuur van de STICHTING TOT UITGAAF DER BRONNEN VAN HET OUD-VADERLANDSE RECHT (STICHTING OVR).

Van deze Begeleidingscommissie maken deel uit: prof.mr. O. Moorman van Kappen (voorzitter), prof.mr. A.Fl. Gehlen, prof.mr. C.H. van Rhee, prof.mr. F. Keverling Buisman, mr. T.J.M. Kolfshoten en dr. P. Brood (secretarissen)

PROCESGIDS

DE ETSTOEL VAN DRENTHE

De civiele procedure in de periode van de Republiek
der Zeven Verenigde Nederlanden

H.G.G. BECKER

Hilversum
Verloren
2005

Deze uitgave kwam tot stand dankzij een financiële bijdrage van
de Gratama-Stichting.

Afbeelding op het omslag: Landschapszegel van Drenthe (Drents archief).

ISBN 90-6550-825-2

©2005 Stichting OVR en

Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum
Drukwerk Wilco, Amersfoort
Brochage Van Strien, Dordrecht

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7
1 De voorgeschiedenis van de Etstoel	8
1.1 De oorsprong van de Etstoel	8
1.2 De Etstoel in de Middeleeuwen	8
1.3 De lottingen van de Etstoel	10
1.4 Eind zestiende eeuw: de Etstoel verloor enkele bevoegdheden	12
2 De rechterlijke organisatie in de Landschap Drenthe vanaf 1600	14
2.1 De Landschap Drenthe	14
2.2 De rechterlijke organisatie	15
a Het dingspil, het kerspel en het schultambt	15
b De goorspraak	16
2.3 De Etstoel als rechtbank in eerste en hoogste instantie	17
a De Etstoel	17
b De registratie van de ordelen	18
c De opheffing van de Etstoel in 1791	18
2.4 De positie van de heerlijkheden in Drenthe	19
3 De samenstelling en organisatie van de Etstoel	21
3.1 Het college van Drost en vierentwintig Etten	21
3.2 Functionarissen rond de Etstoel	22
3.3 Zomerlottingen en winterlottingen	22
3.4 Advocaten in de Landschap Drenthe	24
4 De regeling van de civiele procesgang voor de Etstoel	26
4.1 Het Landrecht van Drenthe en de civiele procedure	26
4.2 De regeling van de procesgang in hoger beroep	28
5 De behandeling van geschillen door de Etstoel	31
5.1 De basisprocedure bij civiele geschillen	31
5.2 Diverse overige kwesties voor de Etstoel	32
5.3 Uitspraken van de volle Etstoel en de gecommiteerde etten	33
5.4 Samenvatting rechtsmiddelen bij de Etstoel	34

6	De procesgang bij de Etstoel in tweede instantie	35
6.1	Het appel	35
a	Het instellen van appel	35
b	De citatie van de geappelleerde	36
c	De rota generalis	36
d	Het ordelgeld	36
e	Het ineisen van de procespartijen	37
f	Het dispuut op het lotting	38
g	Het voorafgaand bewijs	41
h	Casus rocht en contrarocht	42
i	De beraadslaging en het vonnis door de Etstoel	43
6.2	Schematisch overzicht van de procesgang in appel	45
6.3	De revisie	46
a	De rechtsingang bij revisie	46
b	De voorwaarden bij een verzoek tot revisie	47
c	De gravamina en de salvatiën	47
d	De revisie op het lotting	48
6.4	Schematisch overzicht van de procesgang in revisie	49
7	Een appelzaak voor de Etstoel	50
7.1	Casus: De erfenis van Roelof Dolfinge	50
7.2	Het contract van eenkindschap	50
7.3	De zaak Meinderts en consorten – Luichiens in eerste aanleg	51
7.4	De zaak Meinderts en consorten – Luichiens in appel	52
8	Een revisiezaak voor de Etstoel	58
8.1	Casus: de belediging van Jan Wolters Pol	58
8.2	Het delict van verbale injurie	58
8.3	De zaak Pol – Harms in eerste aanleg	60
8.4	De zaak Harms – Pol in revisie	61
9	Het archief van de Etstoel van Drenthe	70
10	Bronnen en literatuur	71
11	Lijst van illustraties	73
12	Glossarium	74

VOORWOORD

De procesgang voor de Etstoel van Drenthe is het onderwerp van dit deel van de serie Procesgidsen. Het gaat daarbij om de wijze waarop civiele ofwel burgerlijke processen worden gevoerd, dus een geschil tussen twee burgers wordt beslecht. De opzet van de serie Procesgidsen is om gebruikers van archieven van provinciale hoven in de periode voor 1811 te begeleiden bij de gang van zaken in een burgerlijk proces in hoger beroep. Drenthe vormde een min of meer zelfstandig gewest ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Etstoel was weliswaar geen provinciaal hof (zoals dat in andere provincies voorkwam), maar was in Drenthe wel het hoogste gewestelijk hof. De Etstoel sprak vanaf het midden van de zeventiende eeuw in Drenthe als enige instantie recht in civiele zaken, zowel in eerste aanleg als in hoogste instantie. Daarmee nam de Etstoel tussen de gewestelijke hoven in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een uitzonderlijke positie in.

Het onderzoek naar de procesgang bij de Etstoel van Drenthe is verricht in een aantal lottingsprotocollen, de registers van het voorgevallene voor de Etstoel, van de tweede helft van de achttiende eeuw. Een analyse van deze rechtspraktijk lijkt de aangewezen weg voor onderzoek; daarin is met deze procesgids de eerste stap gezet. Aangezien de Etstoel van Drenthe op zijn terechtzittingen voor alle civiele geschillen een en dezelfde procedure bleek te kennen, is deze nader onderzocht en benoemd tot basisprocedure. Deze gids beoogt een leidraad te vormen wanneer onderzoekers deze basisprocedure tegenkomen. Daarbij is een rechtszaak in hoger beroep als uitgangspositie gehandhaafd terwijl deze gids even dienstig kan zijn bij een procedure in eerste instantie. De periode na de opheffing van de Etstoel in 1791 is buiten beschouwing gebleven.

De auteur, die niet verbonden is aan een universitaire vakgroep of archiefinstelling, is verheugd dat deze gids voor de Etstoel van Drenthe van de grond heeft kunnen komen. Daarbij past enerzijds dank aan de begeleidingscommissie in de personen van Prof. Mr. O. Moorman van Kappen en Prof. Dr. F. Keverling Buisman, de laatstgenoemde vanwege zijn bijdrage aan de beschrijving van de voorgeschiedenis van de Etstoel; anderzijds past dank aan de collegae van de Friese en Groninger gids vanwege hun ondersteuning van de Drentse Procesgids.

1 DE VOORGESCHIEDENIS VAN DE ETSTOEL

1.1 De oorsprong van de Etstoel

De oorsprong van de Etstoel, het hoogste rechtscollege in Drenthe, moet gezocht worden in de tweede helft van de dertiende eeuw. In die periode trad er in Drenthe een bestuurslichaam op dat aanvankelijk alleen *terra* (=land, landschap) heette, maar uiteindelijk *universitas terre Drenthie* genoemd werd. Deze *universitas* (=geheel, totaal) bestond uit twee geledingen die het land vertegenwoordigden, te weten de etten en de geestelijkheid. De etten werden vermeld als *iurati* (=gezworenen) of *iudices* (=rechters) en speelden een vooraanstaande rol. In 1339 werd de term etten voor het eerst gebruikt, en wel onder de naam *iurati dicti etten*.¹

In feite waren de etten derhalve een college van gezworenen dat uit de landsgemeente was voortgekomen en dat een deel van de taken van de landsgemeente in bestuur en rechtspraak had overgenomen. In dat opzicht is de ontwikkeling in Drenthe analoog aan die in de andere noordelijke gewesten. Er is wat dit betreft geen aanleiding om in de etten of de Etstoel, ondanks de eerbiedwaardig klinkende naam, iets bijzonders te zien. Wel opmerkelijk is het dat de Etstoel zich tot ver in de achttiende eeuw – hij werd opgeheven in 1791 – in vrijwel ongewijzigde vorm heeft weten te handhaven.

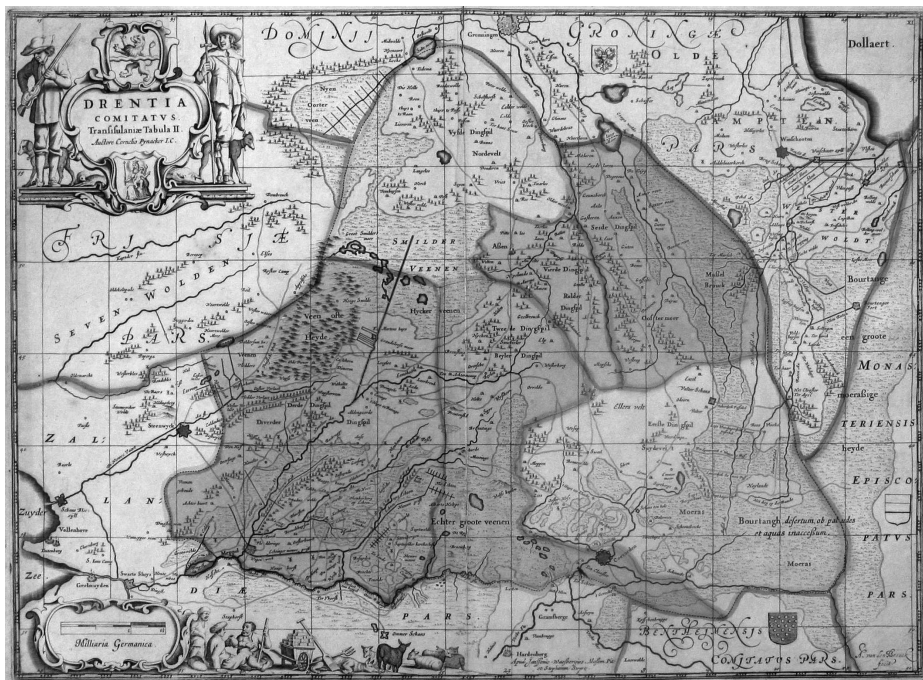
Vanaf omstreeks 1340 raakten de etten uit beeld. De heren van Coevorden wisten in de tweede helft van de veertiende eeuw in Drenthe een allesoverheersende positie te verwerven. Daarbij was voor een vertegenwoordiging vanuit de Drentse bevolking kennelijk geen plaats. Pas na 1395 herkregen de etten hun vooraanstaande rol, en wel dankzij het ingrijpen van de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim. Deze wist met militair geweld de heer Reinoud IV van Coevorden tot afstand te dwingen waarna hij het bestuur in Drenthe reorganiseerde. De Etstoel kreeg opnieuw zijn oude bevoegdheden en vanaf 1399 hield hij weer regelmatig bijeenkomsten.

1.2 De Etstoel in de Middeleeuwen

De vierentwintig etten

De Etstoel bestond sinds het begin van de vijftiende eeuw uit een voorzitter, in casu de drost als vertegenwoordiger van de landsheer, en vierentwintig etten. Oorspron-

¹ Zie voor de uitgebreide geschiedenis van de Etstoel in de vijftiende eeuw: F. Keverling Buisman, *De Etstoel en zijn ordelboeken in de vijftiende eeuw* (Zutphen 1986) deel I, 9-120.

Afb. 1 De bekende kaart van Cornelis Pijnacker laat de indeling in zes dingspellen goed zien

kelijk waren er waarschijnlijk twaalf etten. Eerst in 1494 werd het aantal van vierentwintig expliciet genoemd maar er bestaat weinig twijfel over dat dit van veel oudere datum was. Het aantal etten was omstreeks de jaren 1410-1412 verdubbeld nadat er problemen met de bisschop (de landsheer) waren gerezen over hun benoeming. Van de vierentwintig etten werd sindsdien de ene helft door de drost genomineerd (de zogeheten drostenetten) en de andere helft door het land (de zogeheten boerenetten). De verkiezing van de etten diende echter door drost en etten gezamenlijk te gebeuren. Elk jaar trad de helft van de etten af en kwamen er twaalf nieuwe voor in de plaats. De keuze van de etten was in die zin beperkt doordat er uit elk der zes dingspellen – dat zijn in Drenthe districten met een zekere bestuurlijke en rechtsprekende autonomie – vier afkomstig moesten zijn. In principe dienden er dus elk jaar per dingspil twee nieuwe etten verkozen te worden.

De verkiezing van de etten vond plaats op de tweede maandag na Pasen, daarom ook wel Zworenmaandag genoemd. De nieuw gekozen etten namen op de eerstvolgende zitting van de Etstoel, welke zitting lotting is geheten, hun plaats voor het eerst in. Zij waren verplicht om eerst een eed af te leggen.

Om tot ette gekozen te kunnen worden moest men erfhebbend en stemhebbend buur zijn, dat wil zeggen een vol erf bezitten, met bijbehorend bouw-, weide- en groenland. Of iemand van adel was, speelde geen rol: adeldom gaf op dit punt geen speciale privileges. Het enige criterium was het bezit van een volwaardig erf; keuters of pachters kwamen derhalve niet voor verkiezing tot ette in aanmerking. Wie tot

ette verkozen werd en zijn benoeming niet accepteerde, verviel op grond van een besluit uit 1435 in een boete.

De drost

Het voorzitterschap van de Etstoel lag, zoals gemeld, in handen van de drost. Deze functionaris werd toentertijd door de bisschop benoemd, nadat deze daartoe toestemming had verkregen van drie Overijsselse steden: Deventer, Kampen en Zwolle. In principe kwamen voor deze functie uitsluitend Sallandse of Drentse edelen in aanmerking. Het voorzitterschap van de Etstoel vormde slechts een deel van de taken van de drost. Hij was tevens beheerder van het kasteel in Coevorden. In de Middeleeuwen kenden zowel de bisschop als de steden groot gewicht toe aan dit onderdeel van de functie van de drost in verband met de strategisch belangrijke positie van Coevorden. Wie Coevorden beheerste, heerste namelijk zowel over de noordelijk gelegen gewesten als over het zuidelijker gelegen Overijssel. Daarnaast had de drost de zorg voor bestuur en wetgeving in Drenthe alsmede voor de rechtspraak. Tot dat laatste behoorde ook het houden van rechtdagen, goorspraken geheten, in de respectievelijke dingspillen. Verder was gedurende een groot deel van de vijftiende en zestiende eeuw het drostambt in personele unie verbonden met het rentmeesterschap van de bisschoppelijke goederen in Drenthe. In de praktijk liet de drost de uitoefening van die functie over aan een speciale, daartoe in dienst genomen medewerker.

Bij het uitvoeren van zijn taken op bestuurlijk en rechterlijk terrein werd de drost bijgestaan door een andere medewerker, wiens gebruikelijke benaming 'scrifer' (van Drenthe) was, een secretaris dus. Deze trad tevens op als griffier van de Etstoel en droeg zorg voor de registratie van de ordelen, de uitspraken van de Etstoel. Tenslotte had de drost nog de hulp van één of meerdere knechten, oorspronkelijk drostenknechten en later panders genaamd, die als voornaamste taak het innen van boeten voor de drost hadden. Tijdens de zittingen van de Etstoel traden zij als deurwaarder op.

1.3 De lottingen van de Etstoel

De plaats en het tijdstip van het lotting

De Etstoel vergaderde in de Middeleeuwen in Drenthe in principe drie keer per kalenderjaar. De dagen en plaatsen van die bijeenkomsten lagen vast in artikel 2 van het landrecht van 1412, namelijk de tweede maandag na Pasen te Balloo, de dinsdag na Pinksteren in Rolde en de feestdag van Sint Magnus, 19 augustus, te Anloo. De tweede maandag na Pasen werd ook wel 'Paesche-achte-daeghe' of 'Zworenmaandag' genoemd. Omdat het zo vlak na Pasen viel, heette dit hele lotting ook wel Paaslotting. Ondanks het feit dat het landrecht de plaats Balloo uitdrukkelijk voorschreef, is er opmerkelijk genoeg geen enkele bijeenkomst van de Etstoel te Balloo geregistreerd. Alle Paaslottingen, ook al het eerst bekende van 1399, werden in Rol-

de gehouden. In dat verband moet er op gewezen worden dat de kuil die als zittingsplaats van de Etstoel wordt aangewezen, de bekende Balloërkuil, in de bronnen nooit als zittingsplaats wordt genoemd.

Het lotting dat op dinsdag na Pinksteren gehouden werd en derhalve naar analogie van het Paaslotting ook wel het Pinksterlotting geheten, vond conform het landrecht altijd in Rolde plaats. Een uitzondering hierop vormde het jaar 1495 toen het lotting vanwege een besmettelijke ziekte naar Anloo werd verplaatst. Het gebouw waarin het Paas- en het Pinksterlotting in Rolde gehouden werd, was tot 1427 de spijker, de voorraadschuur van de bisschop aldaar. Vanaf 1428 vonden de zittingen plaats in de kerk van Rolde. Hoewel er in 1454 pogingen werden gedaan om speciaal voor de zittingen van de Etstoel in Rolde een nieuwe spijker te laten bouwen, bleef de kerk van Rolde in gebruik bij de Etstoel. Het derde en laatste lotting van het kalenderjaar werd op 19 augustus in de kerk van Anloo gehouden, in ieder geval sinds 1416, maar misschien al vanaf 1406.

Het lotting bij klimmende zon

De bijeenkomsten begonnen gewoonlijk met de afkondiging van de landsvrede door de drost op de dag waarop het lotting volgens het landrecht gehouden zou moeten worden. Die dag werd in de praktijk echter voor de aanreis gebruikt; de zittingen zelf vonden pas in de dagen daarna plaats. Meestal duurden die twee dagen. De werkelijke zitting van de Etstoel begon dus op de dag volgend op de dag waarop de landsvrede was afgekondigd, en wel 's morgens in de vroege, bij 'klimmender sonne'. Het sein voor het begin was het luiden van een klok: wie van de etten dan niet aanwezig was, verviel in een boete. Het voortijdig vertrek van een ette werd eveneens bestraft. Ook de procederende partijen dienden tijdig aanwezig te zijn. Aangezien eerst in 1492 werd besloten de zaken op een rol te plaatsen en die tevoren bekend te maken, waren partijen voordien gedwongen goed op te letten of hun zaak door de deurwaarder bij de kerkdeur van Rolde of Anloo werd afgeroepen.

De beraadslaging en stemming over een vonnis waren strikt geheim. Een overtreding van deze geheimhoudingsplicht werd op grond van besluiten van 1454 en 1478 zwaar beboet. Waarschijnlijk is deze plicht tot geheimhouding er debet aan dat er over de gang van zaken tijdens een zitting maar weinig bekend is.

De taak van de Etstoel

De hoofdtaak van de Etstoel was de rechtspraak; daarnaast had hij in de Middeleeuwen ook bevoegdheden op bestuurlijk en wetgevend terrein. Bovendien trad de Etstoel wel namens het gewest Drenthe naar buiten op. Zoals gemeld, was de Etstoel het hoogste rechtscollege in Drenthe: in de periode van de Middeleeuwen was hij competent in zowel eerste aanleg als hoger beroep. De eerste competentie deed zich vooral voor als partijen overeenkwamen om een geschil met voorbijgaan van de lagere rechter rechtstreeks aan de Etstoel voor te leggen. Voor wat betreft de tweede competentie was er van beslissingen van alle lagere gerechten in Drenthe hoger be-

roep mogelijk op de Etstoel, met uitzondering van geschillen over zeer kleine geldschulden.

Het lag voor de hand dat de Etstoel zelf vonnis wees (en arbitrale uitspraken deed), waartegen in principe geen beroep mogelijk was. Degene die in strijd daarmee toch een zaak aan de landsheer of enige andere instantie voorlegde, werd bedreigd met een voor die tijd zeer hoge boete. Wel kon de Etstoel eigenmachtig besluiten om zelf een ingewikkelde zaak voor het inwinnen van advies aan een andere instantie voor te leggen. Van die bevoegdheid werd echter slechts sporadisch gebruik gemaakt.

Het bovenstaande hield evenwel niet in dat de Etstoel het enige rechtsprekende orgaan in Drenthe was. De competentie van de Etstoel werd beperkt door de competenties van enkele andere rechtbanken die ook binnen het Drentse territoir functioneerden. Het ging daarbij om de geestelijke rechtspraak van de deken, de leenrechtspraak, de rechtspraak over horigen en horige goederen en om de jurisdictie binnen de heerlijkheid Ruinen. Ook op strafrechtelijk terrein was de bevoegdheid van de Etstoel beperkt.

Met de berechting van misdrijven en overtredingen hield de Etstoel zich in de Middeleeuwen nooit bezig. Dergelijke zaken werden binnen de buurschappen of op de goorspraken afgehandeld. Alleen in de periode tot 1412 werden door de Etstoel in de hoedanigheid van wetgever een aantal straffen voor overtredingen en misdrijven vastgelegd. Maar ook daarna bleef de rol van de Etstoel in strafrechtelijke aangelegenheden slechts een indirecte. Zo stelde hij bijvoorbeeld wel regels vast aangaande de uitoefening van de vete die in de Middeleeuwen nog regelmatig voorkwam, en de hoogte van de daarvoor verschuldigde schadeloosstelling.

1.4 Eind zestiende eeuw: de Etstoel verloor enkele bevoegdheden

De oorlogssituatie in Drenthe leidde er toe dat de Etstoel in de periode tussen 1580 en 1596 in het geheel niet bijeenkwam. Na 1596 vonden vervolgens weer min of meer regelmatig bijeenkomsten plaats. Daarbij beperkten de taken van de Etstoel zich in toenemende mate tot rechtsprekende aangelegenheden. De bestuurlijke en wetgevende zaken werden aan het eind van de zestiende eeuw het domein van de Landdag.

Oorspronkelijk was de Landdag een samenkomst van alle inwoners van de Landschap Drenthe. In de praktijk vaardigden de dingspillen en kerspelen volmachten naar die bijeenkomsten af. In de zestiende eeuw kwam daar in die zin een verandering in dat de Landdag een standenvergadering werd waarin Ridderschap en Eigen-erfden samen bijeenkwamen. In navolging van de andere gewesten had de Ridder-schap zich steeds meer als een aparte stand gemanifesteerd. Deze ontwikkeling was in de hand gewerkt doordat de edelen tijdens de politieke en religieuze Opstand ook in Drenthe op de voorgrond traden. Zo waren het de edelen Johan van Echten tot Echten en Hendrik de Vos van Steenwijk die in 1580 namens Drenthe de Nadere

Unie tekenden waardoor Drenthe zich verenigde met de bondgenoten in de Unie van Utrecht. De genoemde edelen tekenden uit naam van de 'Ridderschap en Eigenerfden representerende de Staten van Drenthe'. Daarmee handelden de beide standen alsof het landsheerlijk gezag bij hen berustte, dus bij de vergadering van Ridderschap en Eigenerfden.

Het zou evenwel tot 1603 duren voordat het bestuurlijk gezag definitief aan de Ridderschap en Eigenerfden toekwam. Dit was een van de gevolgen van de verovering van de stad Groningen in 1594; ook Drenthe kwam daardoor binnen het machtsbereik van de Staten-Generaal. Drenthe werd echter niet opgenomen in dat college en ook niet in de andere centrale organen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Drenthe behield echter als zelfstandig gewest wel haar eigen bestuurlijke bevoegdheden, in tegenstelling tot de Generaliteitslanden. Er was echter, behalve de Landdag, in Drenthe geen apparaat dat die bestuurlijke functies zou kunnen uitoefenen. Om daarin te voorzien werd in 1600 door de Landdag besloten een college van Gedeputeerden samen te stellen, bestaande uit twee riddermatigen en twee eigenerfden. Dit college zou voornamelijk een rol spelen bij de heffing van belastingen. Over de exacte bevoegdheden van dat college ontstond in de jaren daarna (1600-1603) een conflict. Door ingrijpen van de Staten-Generaal kwam er in 1603 een staatsregeling voor Drenthe tot stand waarin behalve de bevoegdheden van het college ook de stemverhouding tussen Ridderschap en Eigenerfden werd vastgesteld. De bestuurlijke en wetgevende bevoegdheden kwamen zodoende definitief aan Ridderschap en Eigenerfden, namens de Staten van Drenthe, en voor de Etstoel bleef voortaan uitsluitend de rechtsprekende bevoegdheid over.

2 DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE IN DE LANDSCHAP DRENTHE VANAF 1600

2.1 De Landschap Drenthe

De staatsrechtelijke positie van de Landschap Drenthe was, zoals hierboven reeds is aangegeven, ten opzichte van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in beginsel die van een zelfstandig gewest. Drenthe werd in die periode ook wel aangeduid als de ‘Vrije Landschap Drenthe’. De verhouding van Drenthe tot de Republiek was formeel vastgelegd in de bovengenoemde staatsregeling voor Drenthe van 1603, waarin de bevoegdheden van het in 1600 opgerichte college van Drost en Ge-deputeerden in Drenthe waren omschreven. Dit college was als dagelijks bestuur van Drenthe verantwoordelijk voor het voldoen aan de financiële verplichtingen tegenover de Republiek. Drenthe verkreeg ondanks meerdere pogingen uiteindelijk noch toegang tot noch stemrecht in de vergadering van de Staten-Generaal.² Wel functioneerde er ten behoeve van Drenthe in deze periode te Den Haag een Landschapsagent. Hij vertegenwoordigde aldaar de landschap bij diverse bestuurscolleges en het Hof van Holland. De Landschapsagent kon een advocaat voor het Hof van Holland zijn.³

De Staten van Drenthe – die zoals gemeld bestonden uit vertegenwoordigers van de Ridderschap en van de Eigenerfden – vormden in de landschap het algemeen bestuur. Zij kwamen bijeen op de Landdag aan welke vergadering de wetgevende bevoegdheid werd toegekend over de Landschap Drenthe. Zo werd op de Landdag onder meer het Landrecht van Drenthe meerdere malen vastgesteld (1608, 1614 en 1712) en werden daar besluiten genomen op velerlei terrein van algemeen bestuur.

De formele bevoegdheden van de Drost van Coevorden en van de Landschap Drenthe – zoals zijn formele titel luidde – lagen vanaf ongeveer 1600 meer in de rechtspraak dan in het bestuur. Zijn invloed was echter groot omdat hij een belangrijke rol speelde bij benoemingen van tal van ambtenaren in bestuur en rechtspraak. Volgens het eerste artikel van boek I van het Landrecht van Drenthe van 1712 (aan te duiden als: art. 1 bk. 1: LR 1712) was hij ‘Hooft-Officier van de civile en criminele Justitie in den Lande van Drenthe’.

De drost was derhalve voorzitter van een aantal vergaderingen. Zo was hij voorzitter van de goorspraken. In die functie was hij verplicht in de dingspillen jaarlijks

² F.R.H. Smit, Bestuursinstellingen en ambtenaren van de Landschap Drenthe, 1600 tot 1750, in: *Drentse Historische Studiën VIII* (Assen 1984) 9-183.

³ Zoals Andries van Berlicom, doctor en advocaat bij het Hof van Holland, in 1623 benoemd na het overlijden van Hermannus van Dulmen, Drents Archief (DA), Oude Statenarchieven (OSA), inv.nr. 6, Protocol van resolutiën van Ridderschap en Eigenerfden (Ridderschap en Eigenerfden), deel I, f. 291v.

drie van dergelijke terechtzittingen te houden, waar de burens van de verschillende dorpen overtredingen en misdrijven moesten komen aangeven. Ook was de drost voorzitter van de voltallige vergaderingen van de Etstoel, die aanvankelijk driemaal, later tweemaal per jaar gehouden werden. Bovendien zat hij de vergadering voor van Drost en Geconvoceerde Etten, te weten zes etten, een uit ieder dingspil. Dit college sprak recht in criminele aangelegenheden.

In hoofdlijnen bleef de oude rechterlijke organisatie in de Landschap Drenthe vanaf 1600 gehandhaafd. Het territorium van de toenmalige Landschap Drenthe kwam, met uitzondering van enige grenscorrecties in de veengebieden, overeen met dat van de huidige provincie Drenthe. Als we Drenthe typeren, dan was het geweest een tamelijk geïsoleerd plattelandsgebied zonder steden. Coevorden was geen Drentse stad, maar maakte deel uit van de gelijknamige heerlijkheid.

2.2 De rechterlijke organisatie

a Het dingspil, het kerspel en het schultambt

Drenthe was, zoals we reeds zagen, van oudsher ingedeeld in zes dingspillen. Vanaf de zeventiende eeuw hadden deze districten hoofdzakelijk betekenis als rechtsgebied voor de lagere rechtspraak. Onder voorzitterschap van de drost die daartoe in de landschap rondreisde, werd de goorspraak volgens een vast stramen in de verschillende dorpen van een dingspil gehouden. De dingspillen waren: Zuidenveld, Beilerdingspil, Rolderdingspil, Noordenveld, Dieverderdingspil en Oostermoer.⁴ Ze vormden tezamen in principe het rechtsgebied van de Etstoel.

Binnen de dingspillen lagen een of meer kerspelen, gebieden met ieder een kerkdorp en een aantal kleinere dorpen en gehuchten. In ieder kerspel was een schulte aangesteld, aanvankelijk benoemd door de landsheer, later door de drost. Het gebied waarbinnen een schulte zijn bevoegdheden uitoefende, werd wel schultambt genoemd. Het territorium van een schultambt kon een enkel kerspel zijn maar ook een combinatie van kerspelen.

De werkzaamheden van de schulte hadden vooral betrekking op vrijwillige rechtshandelingen, zoals bij publieke verkopen en bij de regeling van erfenissen. Verder werden de schulten ingeschakeld bij de rechtspraak. Zo brachten zij op goorspraken overtredingen aan en inden zij de te betalen breuken (=boeten). Ook hoorden zij getuigen op het zogeheten rocht (zie blz. 41-42) en zorgden zij voor de gevangenneming van verdachten en misdadigers. Bovendien oefende de schulte, bijgestaan door twee door hem aangewezen keurnoten, de rechtspraak uit inzake kleine penningschulden. De keurnoten waren burens die door bezit en afkomst een vooraanstaande positie in hun woonplaats hadden (gekwalficeerde eigenerfden).

⁴ Zie de indeling van Drenthe in dingspillen op de kaarten van Pijnacker en Van Jagen in het Drents Archief te Assen, alsmede de op pagina 9 afgedrukte kaart.

Afb. 2 In het Landschapshuis in Assen hield de Etstoel zijn lottingen

b De goorspraak

We kunnen stellen dat de rechterlijke organisatie in Drenthe zich kenmerkte door de opbouw en de deelname vanuit de agrarische gemeenschap. De kleinste eenheid daarin vormde de rechtspraak door de burens, de grondbezittende ingezetenen van een buurschap. Met het begrip marke werd in Drenthe meer het gebied, het territorium, van een buurschap aangeduid.

Tot het midden van de zeventiende eeuw waren alle burens per dorp en/of buurschap verplicht om driemaal per jaar op de goorspraak te verschijnen. De burens oordeelden aldaar over door hen aangebrachte geschillen en delicten. Hun getuigenis, het buurtuig, vormde tevens het vonnis. De twistende partijen konden inzake hun geschillen (onder andere over onroerende zaken) op een rocht ten overstaan van de schulte en keurnoten getuigenverklaringen laten afleggen. Op basis daarvan werd door drie andere burens, de zogenaamde 'seeckeren', een uitspraak gedaan. Van de uitspraken op een goorspraak en een rocht was hoger beroep mogelijk op de Etstoel van Drenthe, het hoogste gerechtshof.

Echter, de burens onttrokken zich in de loop van de zeventiende eeuw steeds vaker aan het optreden tijdens een goorspraak of het doen van een buurtuig. Ten gevolge daarvan werd bij resolutie op de Landdag van 23 februari 1652 besloten dat het doen van aangifte voortaan door volmachten namens de burens zou mogen plaatsvinden.⁵ Daarmee verviel het risico dat de burens met een hoge boete werden bestraft wanneer hun buurtuig door de Etstoel in hoger beroep 'onstandachtig' was verklaard; tevens verdween daarmee de functie van de goorspraak als rechtsprekende instantie.

Voortaan werd een geschil op de goorspraak alleen aanhangig gemaakt. De klager bracht zijn klacht schriftelijk aan, voorzien van zijn eis, waarop de beklagde direct moest antwoorden met erkenning of ontkenning, waarbij hij een tegeneis kon stellen. De landschrijver zette het *actum* – het verhandelde – op schrift en het geding

⁵ Afgedrukt in: S. Gratama, *Een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van Drenthe, meer bijzonder de rechters en de rechtspleging betreffende* (Assen 1883) 391-394.

was aangevangen. De goorspraak had daarmee de functie gekregen van *litis contestatio*. Daarmee wordt hier bedoeld: het moment waarop vaststaat dat er een rechtsgeding tussen de partijen is. De klagende partij wendde zich voor de verdere behandeling van het geschil tot de Etstoel. Na afloop van de goorspraak en voordat het lotting begon, diende de klager op een rocht bewijsstukken te laten waarmaken en eventueel getuigen te laten horen. Zie hierna over het rocht blz. 41-42.

Bij het genoemde besluit van 1652 verviel ook de bevoegdheid van de ‘drie zekere burenen’ om op het rocht uitspraken te doen in geschillen over onroerende zaken, en werd de Etstoel ook voor dit soort kwesties de enig bevoegde instantie. De belangrijkste functie van het rocht lag, zoals hierboven reeds vermeld, voortaan in het getuigenverhoor.

2.3 De Etstoel als rechtbank in eerste en hoogste instantie

a De Etstoel

Door de bovenbeschreven ontwikkelingen werd de Etstoel vanaf het midden van de zeventiende eeuw derhalve dé rechterlijke instelling in Drenthe waar alle zaken in eerste instantie behandeld werden, dus rechtbank van eerste aanleg. Daarnaast bleef de Etstoel de rechtbank in hoogste instantie. De behandeling van rechtszaken in tweede instantie geschiedde door de Etstoel wanneer een procespartij een van de twee haar toekomende rechtsmiddelen aanwendde: te weten appel en revisie. Daarop zal hieronder uitvoeriger worden ingegaan.

Zoals al aangegeven, lag de criminele rechtspraak in Drenthe bij het speciale gerecht van de Drost en Geconvoceerde Etten, wettelijk geregeld in art. 75 bk. 4: LR 1712. Criminele rechtspraak was aan de orde bij misdrijven waarop een lijfstraf stond. Voor dat doel werd uit ieder dingspil in voorkomende gevallen door de drost telkens een ette aangewezen. De drost wees zelf het vonnis na ingewonnen advies van de geconvoceerde etten.

Evenals voorheen was de Etstoel van Drenthe in de periode van de Republiek niet het enige rechtsprekende orgaan in Drenthe. Het college van Drost en Gedeputeerden hield rechtezaken voor administratieve rechtspraak, zoals we dat tegenwoordig zouden noemen, en dan vooral in belastingzaken.⁶ Ten gevolge van de Reformatie was dit college tevens bevoegd in de rechtspraak aangaande voormalige kerkelijke tienden, tijnsen en goederen. Gezien de verwevenheid van de kerk en het onderwijs was deze competentie een uitgebreide. Ze omvatte onder meer geschillen over de salarissen van onderwijzers.

Kerkelijk tuchtrecht in Drenthe was geregeld via de kerkenraad en de classis; de militaire rechtspraak was in de Republiek centraal georganiseerd via de Raad van State.

6 Zie: Hoofdstuk 5, Invordering en rechtspraak in belastingzaken, P. Brood, *Belastingheffing in Drenthe 1600-1822* (Meppel/Amsterdam 1991) 143-158.

b De registratie van de ordelen

De oorsprong en functie van de Etstoel is in het eerste hoofdstuk aan de orde geweest. Hoewel de rechtspraak zijn hoofdtaak was, speelde de Etstoel, zoals beschreven, in de vijftiende en zestiende eeuw ook een rol in bestuur en wetgeving. Van een geregelde registratie van de uitspraken van de Etstoel, ordelen genoemd, was sprake vanaf 1399. Sindsdien zijn de ordelen met uitzondering van een aantal perioden waarin geen zittingen gehouden werden (1413-1415, 1448-1449, 1513-1515 en 1580-1596) in ordelboekjes en protocollen schriftelijk vastgelegd. De vonnissen vanaf 1609 zijn opgetekend in een reeks protocollen die ononderbroken doorloopt tot 1791.

Na omstreeks 1600 beperkte de taak van de Etstoel zich tot de rechtspraak, omdat zijn bevoegdheden op het terrein van wetgeving en bestuur door andere instanties (Landdag, Drost en Gedeputeerden) werden overgenomen. De Etstoel functioneerde sindsdien nog uitsluitend als rechtsprekend orgaan, en sprak vanaf het midden van de zeventiende eeuw als enige instantie recht in civiele zaken, zowel in eerste aanleg als in hoogste instantie. Daarmee nam de Etstoel tussen de gewestelijke hoven ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een uitzonderlijke positie in.

c De opheffing van de Etstoel in 1791

Tegen het eind van de achttiende eeuw werd er in toenemende mate kritiek geuit op het functioneren van de Etstoel, voornamelijk omdat er nog steeds recht werd gesproken door niet-juridisch geschoolde rechters. In 1788 stelde de Landdag een commissie in die de opdracht kreeg om de rechterlijke organisatie in Drenthe door te lichten. In haar eindrapport beval de commissie aan om de Etstoel op te heffen, hetgeen in 1791 geschiedde. De Etstoel werd vervangen door 'Drossard en Raden (in den Etstoel) in den Hove van Justitie', in welk college acht rechtsgeleerde rechters werden benoemd.

In 1795, na de Bataafse omwenteling, werd dit Hof alweer afgeschaft. De Etstoel werd opnieuw opgericht en bestond andermaal uit lekenrechters, nu acht in getal. Deze toestand duurde tot 1799. In dat jaar werd een departementaal gerechtshof voor het Departement van de (Oude) IJssel opgericht, met zetel in Kampen. Tot dit departement behoorde naast Overijssel en een gedeelte van Gelderland ook Drenthe. Toen in de praktijk bleek hoezeer de procesgang van Overijssel verschilde van die van Drenthe, liet men in 1802 de Etstoel voor de derde keer herleven onder de naam Landsgericht. Echter de benaming Etstoel was niet uit te vlakken. Aldus functioneerde de Etstoel tot 1 maart 1811 toen de rechterlijke organisatie naar Frans model in heel Nederland werd ingevoerd. Deze turbulente periode na de eerste opheffing van de Etstoel tot aan 1811 valt buiten het bestek van deze procesgids.

2.4 De positie van de heerlijkheden in Drenthe

De rechtsmacht van de Etstoel van Drenthe strekte zich in principe uit over het gehele gewest, maar dekte dit niet helemaal. Binnen het grondgebied van de land-schap Drenthe lagen in de periode van de oude Republiek namelijk een viertal heerlijkheden die elk een eigen jurisdictie bezaten.

Vanouds lag de heerlijkheid Ruinen als een enclave in het Dieverdingspils. Deze heerlijkheid bestond uit de kerspelen Ruinen en Ruinerwold, plus een klein gebiedje in Overijssel. De rechtspraak in burgerlijke en criminele zaken binnen de heerlijkheid lag in handen van de heer van Ruinen – als rechter in oude zin – en de ‘twaalven’ op de zitting van het ‘landrecht’. Aanvankelijk kende de heerlijkheid zijn eigen landrecht, maar in 1654 werd het Drentse Landrecht er van toepassing verklaard. Tevens werd daarbij bepaald dat van de vonnissen revisie kon worden verzocht bij het bestuursorgaan van de Ridderschap en Eigenerfden van Drenthe. De Etstoel was in de heerlijkheid Ruinen formeel uitgesloten als appelcollege. De Heer van Ruinen kon als zodanig of als het zijn eigen rechten of goederen betrof, direct voor de Etstoel worden gedaagd.

Stad en heerlijkheid Coevorden vielen van oudsher buiten het Drentse territoir. Echter de strategische ligging van deze stad en de relatie tussen het drostambt van Drenthe en het kasteleinsambt van Coevorden zorgden voor een zeer nauwe verbinding tussen Coevorden en Drenthe; temeer daar de drosten op het kasteel van Coevorden resideerden. Toen de drost in het Drentse staatsbestel in het begin van de zeventiende eeuw een veel centralere rol kreeg, wijzigde zich dat. In 1609 werd Coevorden bij besluit van de Staten-Generaal voorlopig aan Drenthe toegevoegd, maar de regeling dat het Overijssels recht gehanteerd zou worden bleef ongewijzigd. De drost was in Coevorden belast met de hoge jurisdictie, de rechtspraak in eerste en enige instantie bij zware misdrijven, zoals moord, doodslag en verkrachting. Daarnaast berustte bij hem als alleensprekend rechter ook de rechtsmacht in hoger beroep van civiele zaken, dat wil zeggen van kwesties die in eerste instantie door het schultengerecht van Coevorden waren berecht. Door de hoge kosten kwam dat echter maar zelden voor.⁷ Uiteindelijk is het Drentse landrecht pas in 1791 ingevoerd in Coevorden.

In het begin van de zeventiende eeuw kwamen er in het gebied rond Hoogeveen en bij Smilde grootscheepse verveningprojecten van de grond. Deze hadden een sterke bevolkingsaanwas tot gevolg. Uit economische en politieke overwegingen besloten de Staten van Drenthe in die gebieden heerlijkheden te stichten. In 1626 verkreeg Roelof van Echten bepaalde heerlijke rechten over Echten en het Echten Hooge-

⁷ Zie: J.W.T.M. Beekhuis-Snieders, De magistraat en de landschap, in: H. Gras (red.), *Drenthe's Veste. Geschiedenis van Coevorden* (Groningen 1998) 90-95. Art. 34 van de Instructie voor de Drost uit 1671 regelde deze competentie. Daarbij was het Overijssels Landrecht onverkort van toepassing, zij het met uitzondering van twee financiële vereisten bij het instellen van het appel. In zaken boven de vijftien gulden stond hierna nog revisie open op de Staten van Drenthe.

veen. De Heer van Echten bezat de lagere jurisdictie in zijn heerlijkheid, zodat onderlinge civiele geschillen tussen de inwoners, de 'veenluiden', beslecht werden door het gerecht van de heerlijkheid. Vanuit deze jurisdictie was appel mogelijk op de Etstoel.

In 1634 kenden de Staten aan de Hollandse raadpensionaris Adriaen Pauw in verband met de door hem ondernomen verveningactiviteiten eveneens heerlijke rechten toe over de nieuw gestichte veenkolonie Smilde en Hoogersmilde, met zowel de lage als de hoge jurisdictie. Vanuit de heerlijkheid Hoogersmilde bestond geen enkele relatie met de Etstoel van Drenthe.

3 DE SAMENSTELLING EN ORGANISATIE VAN DE ETSTOEL

3.1 Het college van Drost en vierentwintig Etten

De Etstoel van Drenthe werd in de periode van de oude Republiek in de lottingsprotocollen aangeduid als het college van Drost en vierentwintig Etten. In zijn functie van voorzitter van de Etstoel had de drost de titel 'president'. Reeds vanaf ongeveer 1540 kon de drost zich laten vervangen door de assessor (= bijzitter). Bij beider afwezigheid hielden de etten toch lotting. In dat geval bekleedden de etten uit telkens een ander dingspil gedurende één ochtend- of middagzitting het voorzitterschap volgens een vastgestelde rangorde.

Op grond van een besluit van de Staten van Drenthe uit 1659 werd niet langer drie maar twee maal per jaar lotting gehouden, te weten een zomerlotting en een winterlotting, waarover hieronder meer. Uit deze tijd stamt de praktijk dat – blijkens de optekening in de lottingsprotocollen – de zittende etten al tijdens het winterlotting de 'nieuwe etten' aanwezen. Dat waren gewoonlijk diegenen die een jaar geleden als 'oude etten' afgetreden waren. De opnieuw aangewezen etten maakten op het eerstvolgende zomerlotting hun rentree en dan was dus, zoals het heette, 'de halve Etstoel veranderd'. Feitelijk vond dus een onbeperkte herverkiezing bij toerbeurt plaats in een periode van drie jaar, waarbij van een gesloten groep van zesendertig etten iedere ette twee jaar 'in de eed' was en één jaar 'uit de eed'. Het wordt overigens niet uitgesloten dat een dergelijke regeling vanouds ook de bedoeling was.

In de periode na ongeveer 1600 was voor het bekleden van het ettenambt, behalve het kunnen lezen en schrijven, vereist dat iemand geërfd was in het dingspil van waaruit hij zitting had. Iemand was daartoe gekwalificeerd wanneer hij in het bezit was van een erf, te weten een boerenhofstede met land, met tenminste een vierde waar waardeel, dus een vierde van een aandeel in een marke. Mettertijd voldeed ook de eigendom van onroerende zaken ter waarde van 500, later 1500, carolusgulden. Bovendien moest een ette woonachtig zijn in het desbetreffende dingspil. Vooral in de achttiende eeuw werden met dispensatie van woonplaats en door aankoop van goederen in een bepaald dingspil diverse familieleden en vrienden van buiten Drenthe door de zittende rechters en bestuurders als drostenette in het zadel geholpen. Onder de boerenetten was het nomineren van een zoon als opvolger zeer in zwang. Immers het ettenambt was niet erfelijk, noch was een nauwe familierelatie tussen de zittende etten toegestaan.

3.2 Functionarissen rond de Etstoel

De benoeming van de drost was in de eerste decennia van de zeventiende eeuw een politiek bijzonder gevoelige zaak waarmee zowel de Drentse Staten als de Staten-Generaal als het gewest Overijssel bemoeienis hadden. Sinds een overeenkomst in 1668 werd de drost formeel door de Staten van Drenthe benoemd, maar hadden de Staten van Overijssel op bepaalde vastgelegde momenten de bevoegdheid tot voordracht van een kandidaat.

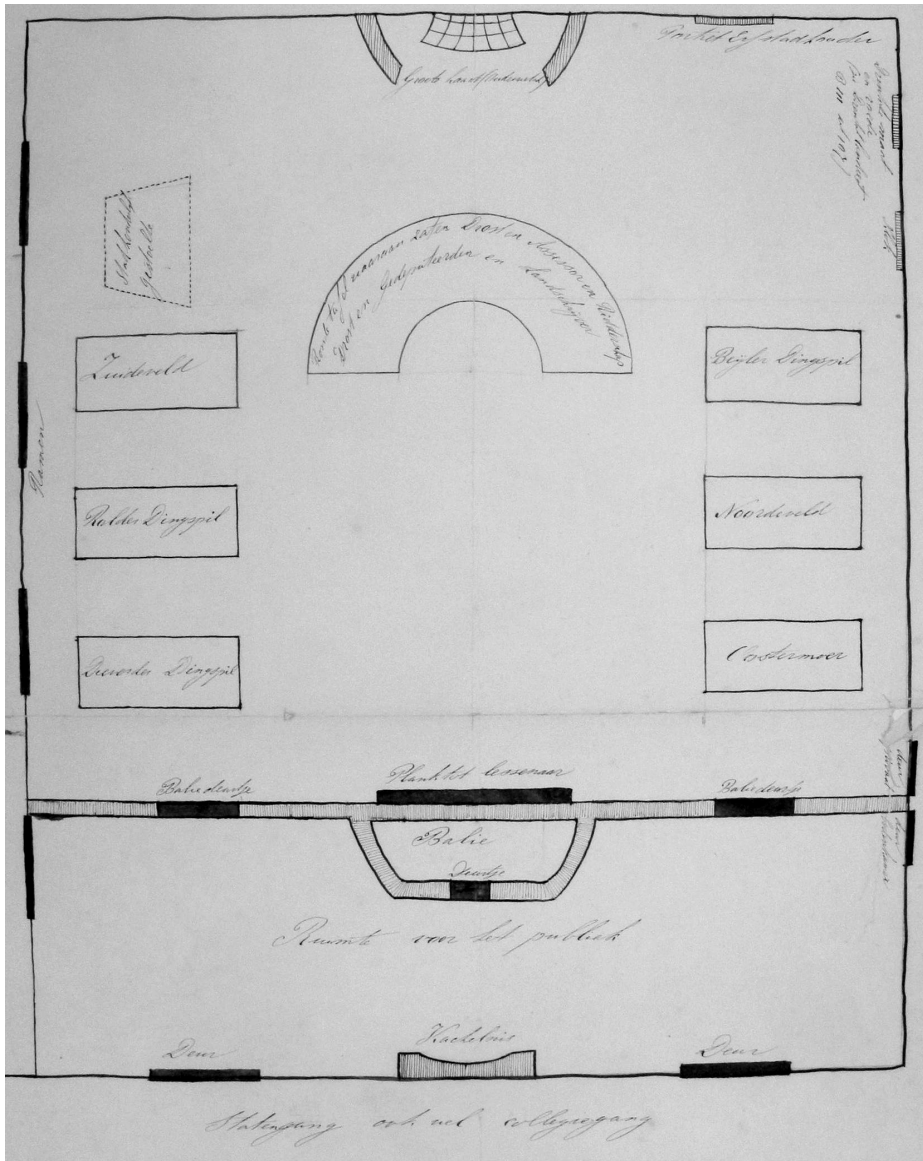
Was de landschrijver, zoals we zagen, oorspronkelijk als 'schraver' in persoonlijke dienst van de drost, vanaf de periode van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was hij in dienst van de Landschap Drenthe. Goedbeschouwd was de landschrijver op juridisch terrein de rechterhand van de drost en de spil van het gehele Drentse justitiewezen. Hoewel dit niet was voorgeschreven, waren alle landschrijvers jurist, waarbij de noodzaak van een goede kennis van het Romeinse recht vanzelfsprekend was. Dat was mede daarom van belang omdat de landschrijver als juridisch adviseur van de Etstoel fungeerde; deze bestond immers uit lekenrechters terwijl de advocaten van partijen Romeinsrechtelijk geschoold waren. De landschrijver organiseerde persoonlijk alle lottingen en goorspraken en hij fungeerde daar als griffier. Alle vonnissen en protocollen, de verslagen of verbalen, waren van zijn hand. Sinds een bepaling in het Landrecht van 1712, maar informeel al eerder, vervangde de landschrijver de drost permanent als voorzitter van de goorspraken. Op bestuurlijk gebied was de landschapssecretaris de evenknie van de landschrijver.

De assessor bekleedde een erefunctie. Hij bezat het voorrecht van het lidmaatschap van de Etstoel maar zonder het stemrecht van de etten. Verder bezat hij het recht om de drost als voorzitter van de Etstoel te vervangen. Een aantal van deze assessoren werd later tot drost benoemd. Zowel de drost als de assessor waren in de praktijk altijd van adel. De assessor werd aanvankelijk gekozen op de lotting, na 1671 op de Landdag.

Twee panders, landspanders geheten, waren als ambtenaar werkzaam voor de Landschap. Zij werden benoemd door de Etstoel maar waren in dienst van de drost. Hun hoofdtak was het innen van de breuken (= boeten), waartoe de ingezetenen van landschapswege waren veroordeeld. Tijdens de zittingen van de Etstoel traden deze panders – zoals voorheen – op als gerechtsdeurwaarder. Al was de Etstoel van Drenthe met zijn vierentwintig leden op zich een college van respectabele omvang, de organisatie daar omheen is als bijzonder klein van omvang te beschouwen.

3.3 Zomerlottingen en winterlottingen

Met het hierboven terloops genoemde besluit van de Staten van Drenthe op 3 maart 1659, opgenomen in art. 5 bk. 1: LR 1712, was het jaarlijkse aantal lottingen vastgesteld op twee. Het eerste lotting in een kalenderjaar, het zomerlotting, behoorde aan te vangen op de eerste dinsdag na 20 mei. Het tweede lotting, het winterlotting, hoorde te beginnen op de tweede dinsdag in oktober (art. 6 bk. 2: LR 1712). Ten gevolge van het toegenomen aantal kwesties duurde het lotting in de achttiende eeuw

Afb 3 Zo moet de zittingszaal van de Etstoel eruit gezien hebben: boven de tafel van het presidium, daaronder de zes tafels van de afzonderlijke dingspillen, geheel onder de 'publieke tribune'

veelal drie tot vier weken, zo bleek uit de lottingsprotocollen. Dit kan verklaren dat de in de bronnen wel gebruikte enkelvoudige benaming van rechtdag en lotting toch een langere periode kon betreffen.

Het lotting werd voorafgegaan door de goorspraken. In een kalenderjaar werd in elk van de zes dingspillen een voorjaarsgoorspraak gehouden, die werd gevolgd door het zomerlotting van de Etstoel. Vervolgens werden zes herfstgoorspraken gehouden waarna de Etstoel het winterlotting hield.

De ‘sessies’, de zittingen, van het lotting begonnen op de voorgeschreven aanvangsdag in het landrecht. Per dag vonden twee terechtzittingen plaats, in de achttiende eeuw een ochtendsessie van negen tot twaalf uur en een middagsessie van vijf tot negen uur. Ook de zaterdag was een zittingsdag. Betrof het de geschillen volgens de basisprocedure (zoals de casus van de hoofdstukken 7 en 8), dan konden de Drost en vierentwintig Etten in de regel per sessie twee rechtszaken behandelen.

Vanaf 1688 werden alle lottingen gehouden in het Landschapshuis te Assen, een voormalig klooster. Immers sinds de Reformatie waren de aldaar gelegen kloostergebouwen geconfisqueerd door de Landschap. Zodoende kon de vlek Assen zich sedertdien ontwikkelen tot het juridisch en bestuurlijk centrum van de Landschap Drenthe.

De maandag voor de eerste lottingsdag werd door de etten benut als aanreisdag. De etten waren tijdens de gehele lottingsperiode verplicht om op het lotting te verschijnen, zoals ook vastgelegd in art. 12 bk. 1: LR 1712. Zij hielden verblijf te Assen. Ook in de zeventiende en achttiende eeuw werd volgens artt. 31-37 bk. 4: LR 1712 ten tijde van het lotting, en andere rechte dagen en vergaderingen, de landsvrede afgekondigd (vergelijk hiermee blz. 11).

3.4 Advocaten in de Landschap Drenthe

Het is bekend dat vóór 1700 bijzonder weinig Drenten aan een universiteit studeerden. Er zijn in deze periode voor Drenthe niet meer academici geteld dan uit één stadje van Holland of Friesland. Welgeteld 107 Drenten waren toen ooit ingeschreven bij een Nederlandse universiteit. Daaronder bevond zich het geringe aantal van achteventig juridische studenten.⁸

Voor wat betreft de advocaten die voor de Etstoel optraden, gold dat deze geen juris doctores behoefden te zijn. Het Landrecht van Drenthe stelde die eis niet en de praktijk was niet strenger dan de wet. Er is dan ook geen matrikel (= inschrijvingsregister) van advocaten bij de Etstoel overgeleverd.

Zeer zeker waren er Drentse advocaten. Uit bronnen bleek dat zij wel gezamenlijk optraden als belangengroep. Immers, op voorstel van de Drentse advocaten besloten Ridderschap en Eigenerfden in 1632 voortaan geen in Overijssel woonachtige advocaten toe te laten dan enkel de Drentse advocaten die ook voor de Overijsselse gerechten mochten optreden. We mogen aannemen dat tevoren vrij regelmatig Drentse advocaten in Overijssel optraden, en omgekeerd. In 1633 werd dit besluit in zoverre gewijzigd dat Overijsselse advocaten noch mondeling noch schriftelijk voor Drentse gerechten mochten optreden, tenzij zij dit deden samen met een Drentse advocaat. Het besluit werd in 1646 nog eens herhaald – een bewijs dat de hand er niet al te streng aan gehouden werd maar dat men wel vond dat het nageleefd moest

⁸ P. Gerbenzon, B.S. Hempenius-van Dijk en P. Brood, Receptie van Romeins recht in Drenthe?, in: *Pro Memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, jaargang 5 (2003), aflevering 1, 53-55.

worden.⁹ Ten aanzien van de Groninger advocaten vindt men een soortgelijke regeling niet, evenmin ten aanzien van de Friese. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat voor Drentse gerechten ook wel Friese en Groninger advocaten konden optreden.

Volgens de 'Ordre en reglement voor de advocaten' uit 1685 mochten partijen zelf schriftelijk procederen. We gaan er evenwel van uit dat in de rechtspraktijk de bijstand van een advocaat noodzakelijk was. Volgens art. 22 bk. 1: LR 1712 moesten de advocaten zijn: personen in rechte ervaren. Dit kan zo worden geïnterpreteerd dat een academische graad in de rechtswetenschappen niet was vereist. De procureur – die de eigenlijke proceshandelingen verricht – werd in de bovengenoemde orde slechts vermeld. Tot dusver is een aparte procureur in Drenthe nooit aangetroffen in de archieven. Mogelijk trad de Drentse advocaat tevens op als procureur, zoals ook in Friesland het geval was. We spreken hier verder ook alleen over de advocaat.

De advocaten legden de beroepseed af ten overstaan van het College van Drost en Gedeputeerden. Vanaf 1699 hebben de advocaten die bij dit college op de rechte dag praktiseerden, deze eed afgelegd. In het eedregister dienden zij onder het eedformulier hun handtekening te zetten.¹⁰ Vanaf dat jaar is er dan ook een lijst van advocaten beschikbaar. Alléén de geadmitteerde, de toegelaten advocaten waren gerechtigd in de Landschap Drenthe voor de diverse gerechten en bestuursorganen op te treden. Uit onze telling bleek dat in de periode van 1755 tot 1804 jaarlijks gemiddeld vierentwintig advocaten in Drenthe waren toegelaten.¹¹ Al met al is de advocatuur in Drenthe nog een vrij onbetreden onderzoeksgebied.

⁹ Drentsch plakkaatboek nrs 494 en 506; DA, OSA, inv.nr. 6, Ridderschap en Eigenerfden, 29 December 1601-1794 November 25, dl. III, f. 146.

¹⁰ DA, OSA, inv.nr. 778, Protocol van Instructien en Eeden 1738-1801, Lijst van de 'Eedt voor de Doctoren en Advocaten'.

¹¹ DA, Drentsche Schrijffalmanak.

4 DE REGELING VAN DE CIVIELE PROCESGANG VOOR DE ETSTOEL

4.1 Het Landrecht van Drenthe en de civiele procedure

De oudste optekening van het Landrecht van Drenthe uit 1412 bevatte geen civiel recht of een regeling voor de civiele procedure.¹² Ook de aanvulling van dit landrecht uit 1447 voorzag hier niet in. Noch uit deze noch uit latere wettelijke regelingen is een instructie voor de Etstoel van Drenthe bekend. De toenmalige Rijksarchivaris in Drenthe Mr. J.G.C. Joosting begon de tekst van de inventaris van het archief van de Etstoel uit 1909 dan ook met: “N.B. Eene instructie voor dit college is niet bekend.”¹³ De regels van het civiele recht en voor civiele procedures bestonden enerzijds als gewoonterecht en werden anderzijds allengs vastgelegd in talrijke ordelen van de Etstoel.

Het gewoonterecht werd voor het eerst opgetekend in de ‘Costuimen, ordonnanciën van procedueren ende rechten, soe in den lande van Drente worden gehouden’.¹⁴ Onderzoek wees uit dat deze met zekerheid te dateren zijn tussen 1527 en 1608. De ‘Costuimen, enz.’ vormden mogelijk de grondslag van het landrecht van 1608 en de spoedig daaropvolgende vernieuwing van 1614. Dat óók voor de wijze van procederen een herziening wenselijk was, bleek uit een resolutie van Ridderchap en Eigenerfden uit 1602 die de opdracht tot herziening bevatte.¹⁵ De tekst van deze resolutie volgt nu ter illustratie in zijn geheel.

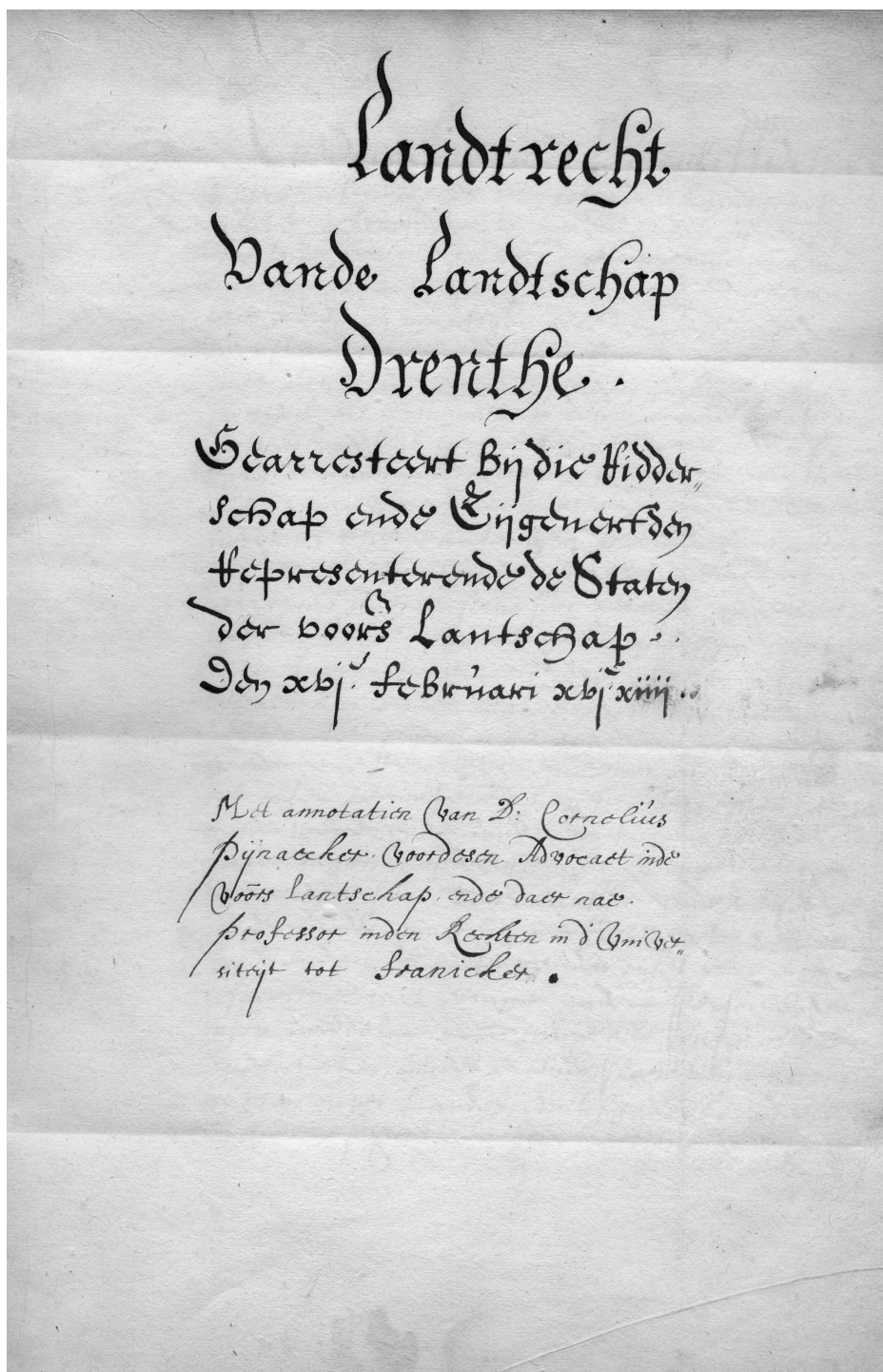
‘Ridderschap ende Eigenerfden, considererende dat t’heuren laste is staende, bi alle goe-
de wegen ende middelen t’doen versien tegens alle onordningen misbruicken ende mis-
verstandten, so sich daegelix thodragen vermidts de onformlicke ende duistere landtrech-
ten van deser landtschap, sowell int procedeeren van partijen als vergeldinge van wondin-

12 Het Landrecht van Drenthe van 1412 is uitgegeven in: S. Gratama, *Drentsche rechtsbronnen uit de 14e, 15e en 16e eeuwen* (Werken Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht (OVR), eerste reeks, no.16 (’s Gravenhage 1894) 15-35. Voor de inhoud zie: F. Keverling Buisman, ‘Het landrecht van Drenthe van 1412; een poging tot analyse, in: P. Brood e.a. (red.) *Vergezichten op Drenthe. Opstellen over Drentse geschiedenis* (Mep-
pel 1983) 234-250. Het Landrecht van Drenthe van 1447 is ook uitgegeven in het aangehaalde werk: S. Grata-
ma, *Drentsche rechtsbronnen*, 36-41.

13 J.G.C. Joosting, *De archieven van den Etstoel en de hem opgevolgde collegiën tot 1811* (Leiden 1909).

14 De ‘Costuimen, enz.’ zijn eveneens uitgegeven door Gratama, *Drentsche rechtsbronnen*, 90-121. Deze costu-
men waren waarschijnlijk vanwege het edict van Karel V en later herhaalde verzoeken opgetekend maar niet
door Drenthe opgezonden.

15 DA, OSA, inv.nr. 5, Protocol van resolutiën van Ridderschap en Eigenerfden 29 December 1601-1618 Sep-
tember 14, f. 14. Het Landrecht van Drenthe van 1608 verscheen destijds niet in druk, evenmin als het Land-
recht van 1614. Zie voor dergelijke landrechten: F. Keverling Buisman, *Mer ’t is geen landrecht. Over regionale wet-
boeken als bron voor oud-vaderlands recht*. Oratie (Amsterdam 2000).

Afb. 4 De jurist dr. Cornelis Pijnacker, die enige tijd in Meppel een advocatenpraktijk had, heeft het Landrecht van Drenthe van 1614 becommentarieerd

gen lemten [= messteken] doetslaegen als anders, met beide der voergaender stucken sijn-
nen ancleef so crimineel als civill;

So ist dat Ridderschap ende Eigenerfden voerschreven, volgende de loflicken voet van
de nabuir-provinciën, geordonneert ende belast hebben, ordonneeren ende belasten
midts desen den heeren Gedeputeerden van deser landtschap, dat deselve ter eerster gele-
gentheit een schriftlick concept ende reformatie van de landrechten, sowell op den voet
van procedeeren met sijn gevolg als anders, sullen beraemen, ende deselve ter eerster ge-
legenheit, bi gemeinen advise gecorrigeert ende volgens geconfirmeert ende geappro-
beert sijnde, in druck t'ververdigen ende allomme t'doen publiceeren.'

Het vernieuwde Landrecht van Drenthe van 1614 was vervat in vier boeken. Het be-
vatte in boek 1 achttien artikelen aangaande de ambten van onder meer drost, land-
schrijver en etten. In deze eerste achttien artikelen kwam de regeling van de civiele
procedure op het lotting, de goorspraak en het rocht indirect en summier aan de
orde.¹⁶ In boek 2 voorzag één artikel, namelijk artikel 4, in het recht van hoger be-
roep op de Etstoel na behandeling van een geschil op de goorspraak. Artikel 19 van
boek 2 regelde het appel op de Etstoel van een vonnis door de drie zekere burenen op
het rocht. In de artikelen 20, 21 en 22 was het rechtsmiddel van revisie door de Et-
stoel vastgelegd. Bij resolutie van Ridderschap en Eigenerfden uit 1604 was reeds
opdracht gegeven tot het ontwerpen van een regeling voor een dergelijke revisie.
Voor de volledigheid: boek 3 bevatte burgerlijk recht en boek 4 boetstraffelijke za-
ken en criminele delicten.

Het daaropvolgende Landrecht van Drenthe van 1712 borduurde voort op de eer-
dere landrechten van 1412, 1608 en 1614. Het behelsde een verbeterde en uitgebrei-
de versie ervan.¹⁷ Daarnaast werden door de Drentse staten in de loop der tijd enkele
afzonderlijke resoluties aangenomen ter hervorming en/of aanvulling van het land-
recht. In het Landrecht van Drenthe van 1712 werd vanzelfsprekend gerefereerd aan
de hiervoor meermalen genoemde, ingrijpende resolutie van 1652. Zoals reeds is
vermeld, werd daarbij onder meer bepaald dat partijen een geschil op de goorspraak
alleen aanhangig konden maken. De procedure ter finale berechting werd vervol-
gens bij de Etstoel aangekaart.

4.2 De regeling van de procesgang in hoger beroep

Volgens het Landrecht van Drenthe van 1712 was de hoofdregel dat in principe geen
appel mogelijk was van de vonnissen van de voltallige Etstoel: 'Van de Sententien
van de Heeren Drost en vierentwintig Etten valt geen Appél'. Zo staat het in artikel
69 van boek 2. Maar wel was mogelijk – vervolgt de tekst van artikel 69 – appel van
de uitspraken van gecommiteerde etten. In de rechtspraktijk was het in toenemen-
de mate gebruikelijk dat de Drost en vierentwintig Etten enkele daartoe ge-

¹⁶ Het Landrecht van Drenthe van 1614, J.E. Ennik ed. (Meppel 1979).

¹⁷ Het Landrecht van Drenthe, 22 maart 1712, vastgesteld door Ridderschap en Eigenerfden (Groningen 1713).

HET LANTRECHT VAN DRENTHE.

TE GRONINGEN,

Gedrukt by CATHARINA ZANDT, Boek-
drukster Ordinaris van de Lantschap Drenthe. ANNO 1713.

Afb. 5 Het eerste in druk uitgegeven landrecht was dat van 1712

machtigde etten plus de landschrijver middels een einduitspraak het geschil lieten beslechten (zie blz. 33). In het volgende artikel van het landrecht, art. 70 bk. 2: LR 1712, was de door de appellant uit te brengen dagvaarding geregeld.

In de artt. 71-76 was de revisieprocedure vastgelegd. Krachtens deze bepalingen stond revisie open bij de Etstoel van de vonnissen van het voltallige college van Drost en vierentwintig Etten. De regeling van de revisie was vervat in zes artikelen maar ook deze was, net als het appel, summier vastgelegd. Eigenlijk betrof de formele regeling van de rechtsmiddelen in het landrecht van zowel 1614 als 1712 alleen de randvoorwaarden.

In een resolutie van Ridderschap en Eigenerfden uit 1758 werd een meer uitgebreide procedure vastgesteld voor de geschillen die werden behandeld op de rechte-dagen van het college van Drost en Gedeputeerden: de 'ordre op de manier van procederen in Pagt en andere saken voor de Heren Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe'. Deze was van kracht vanaf 1 april 1759.¹⁸ Deze procedure zou overeenkomen met de basisprocedure zoals we die hierna zullen beschrijven.

De regelingen voor zijn interne organisatie die door de Etstoel zelf werden opgesteld, waren ook in de achttiende eeuw als resoluties opgetekend tussen de ordelen in de lottingsprotocollen. Zo namen de Drost en vierentwintig Etten in 1790, het jaar voordat de Etstoel zou worden opgeheven, nog eenparig een besluit over de situatie waarin zowel de drost als de assessor afwezig zou zijn. Het voorzitterschap zou van zitting tot zitting berusten bij de gezamenlijke leden van de respectievelijke dingspillen volgens een vaste rangorde. Indien de zes stemmen van de zes dingspillen zouden staken bij het wijzen van het vonnis, dan zou de landschrijver zijn persoonlijk advies uitbrengen opdat de stemmenbalans dat overwicht zou krijgen dat anders door de drost of de assessor werd toegevoegd.¹⁹

18 DA, OSA, inv.nr. 811, Generale ordonnantiën op de heffing der generale middelen in Drenthe, resolutie 21 maart 1758, nr. XVII, Proces Ordre.

19 DA, Archieven van den Etstoel en van de hem opgevolgde collegien tot 1811 (Archieven van de Etstoel), inv.nr. 14, Register van het verhandelde op de lottingen (Register lottingen), dl. 66, f. 21v.

5 DE BEHANDELING VAN GESCHILLEN DOOR DE ETSTOEL

5.1 De basisprocedure bij civiele geschillen

De diverse geschillen zoals ze bij bestudering van de lottingsprotocollen uit het einde van de achttiende eeuw aan de dag treden, zullen hier weergegeven worden. De rechtszaken die de Etstoel in tweede instantie behandelde, zijn hierbij uitgezonderd en deze zullen in paragraaf 5.3. aan de orde komen. De eerstgenoemde geschillen worden gerubriceerd vanuit de rechtspraktijk op de lottingen van de Etstoel. Daarbij wordt gepoogd om de geschillen te plaatsen in het kader van het Landrecht van Drenthe van 1712. Een nadere analyse op basis van uitgebreider onderzoek dan het onderhavige blijft zeer gewenst.

Het merendeel van de civiele geschillen die de Etstoel in eerste aanleg behandelde, kan gerangschikt worden onder klacht, de 'klagte'. De meest duidelijke rubriek vormen de klachten die sinds de genoemde resolutie uit 1652 na het aanbrengen op de goorspraak ter verdere behandeling werden voorgeleid bij de Etstoel. De procedure daarvoor is geregeld in de artt. 36, 37 en 38 bk. 2: LR 1712. Deze klachten vallen onder de persoonlijke aanspraken, de 'personele actien', waarbij de ene persoon, de klager, zijn beklag doet over een ander persoon, de beklagde. Dergelijke persoonlijke aanspraken zijn geregeld in de artt. 34-40 bk. 2: LR 1712.

We verrichtten een telling over het zomer- en winterlotting van het jaar 1790. Deze telling wees uit dat de helft van de klachten op de goorspraak werd voortgezet bij de Etstoel. Voor de zes dingspillen tezamen waren op de zes voorjaarsgoorspraken vierentwintig klachten ingesteld. Daarvan waren dertien voortgezet op het zomerlotting en nog één op het winterlotting van 1790. Op de najaarsgoorspraken zagen we hetzelfde beeld: van de achtentwintig ingediende klachten waren er veertien voortgezet op het winterlotting.

Het was de Drentse ingezetenen van oudsher toegestaan om bepaalde rechtsgeschillen met voorbijgaan van het lagere gerecht in eerste instantie direct aan de Drost en vierentwintig Etten voor te leggen. Ook deze geschillen werden in de lottingsprotocollen aangeduid met 'klacht'. Ze betroffen kwesties inzake erfenissen, over huwelijksgoederen, over beheer van onroerende zaken en geschillen tussen buurschappen over de markegronden. Ook de hierna te behandelen casus 'De erfenis van Roelof Dolfinge' valt onder deze categorie. Daarnaast was, bij resolutie van Ridderschap en Eigenerfden van 23 september 1603, aan de Etstoel opgedragen om in eerste instantie geschillen te beslechten die vóór de Reformatie onder de geestelijke rechtspraak door de deken vielen. Deze kwesties betroffen vooral het personen- en familierecht.

Alle categorieën van bovenstaande geschillen werden door de Etstoel behandeld

volgens dezelfde procedure. Voor deze procedure is vanuit de bronnen geen terminologie bekend. Daarom zal deze worden aangeduid met de term: basisprocedure. Het meest opvallend aan deze procedure is dat de Drost en vierentwintig Etten de gehele zaak tot en met het uitspreken van het vonnis in principe tijdens één zitting van de Etstoel volledig afhandelden. De Etstoel kende dus een zeer geconcentreerde behandeling van een rechtszaak. Deze basisprocedure was ook de standaardprocedure bij de procesgang in appel en revisie. We zullen deze basisprocedure in het volgende hoofdstuk uitvoerig uit de doeken doen.

In de lottingsprotocollen troffen we een aantal specifieke geschillen aan die door de Etstoel eveneens berecht werden volgens de basisprocedure. Allereerst – in hoeveelheid – betrof dit de voortzetting van de panding. Bij panding had de crediteur van een geldschuld het recht om bij niet-betaling zelf de schuld direct uit te winnen (een vorm van eigenrichting). De debiteur kon zich daartegen verzetten en de executie uitstellen door onmiddellijk pandkering te doen, waarna de zaak op het eerstvolgende lotting van de Etstoel diende. De zaken van panding stonden gewoonlijk bovenaan op de rol.

Verder vond behandeling van de zogeheten contradictie voor de Etstoel plaats volgens de basisprocedure. Blijkens het landrecht kon een persoon een proces van contradictie of stokstraffing aanhangig maken op het lotting wanneer hij bezwaar had tegen: de verkoop van bepaalde onroerende zaken, een testament, giften, een recht van vruchtgebruik en rechtsovergangen (art. 53 bk. 2: LR 1712). Wanneer overdracht plaatsvond door stoklegging²⁰, zoals bij onroerende zaken, behoorde daartegen stokstraffing te worden gedaan. De term stokstraffing kwam echter in de onderzochte lottingsprotocollen niet voor als aanduiding van deze procedure.

Ter complementering: onder de personele actiën viel volgens het landrecht ook de procedure inzake de opzegging van goederen, huizen en land wanneer de huurder deze opzegging niet accepteerde. Deze procedure was vastgelegd in de artt. 39 en 40 bk.2: LR 1712 en werd in 1743 enigszins gewijzigd bij een nadere resolutie door Ridderschap en Eigenerfden. De procedure voorzag in een schriftelijk proces met eis, antwoord, repliek en dupliek. Dergelijke huurgeschillen werden echter niet behandeld door de Etstoel, maar door de landschrijver en de drost.

5.2 Diverse overige kwesties voor de Etstoel

In bepaalde gevallen oordeelde de Etstoel ook in strafzaken. Deze lijken delicten te betreffen waarvoor het Landrecht van Drenthe geen delictsomschrijving gaf. Er was dan ook geen landrechtelijke straf op gesteld. Daardoor was een berechting van de dader op de goorspraak met een vaste landrechtelijke boete niet mogelijk. Evenmin

²⁰ Stoklegging was een gerechtelijke overdracht van vaste goederen die oorspronkelijk plaatsvond door het leggen van een stok op het desbetreffende goed (bijvoorbeeld de grond) door de verkoper waarna de stok door de koper werd opgenomen.

viel een dergelijk delict onder een met lijfstraf bedreigde criminele zaak waarin gevonnis werd door de drost en geconvoeerde etten. In dergelijke strafzaken trad de drost op als partij in een civiel geschil dat volgens de gewone procedure werd gevoerd. Naar onze bevindingen werden dergelijke zaken met de term citatie aangeduid omdat de drost zelf deze op dagvaarding aanhangig maakte.

Aan het einde van elke lotting vond door de Etstoel de behandeling plaats van de grasvellige boedel, de Drentse voorloper van het huidige faillissement (grasvellig = kapot). De procedure daarvoor was wettelijk geregeld in de artt. 19-33 bk. 2: LR 1712. Onbetaalde crediteuren konden via de Etstoel of de drost verzoeken om betaald te worden. Voldeed de debiteur hier niet aan, dan wachtte hem een aanslag van boedelbeschrijving. Sinds 1629 werd in dat geval de landschrijver gelast om op te treden als *curator bonorum*, beheerder van het vermogen van de debiteur. De landschrijver volgde daarna de verdere procedure inzake grasvelligheid. De Drost en vierentwintig Etten oordeelden daarbij over het toekennen van preferente uitkeringen aan de crediteuren.

De Etstoel trad veelvuldig op als hoogste, toezichthoudende, instantie inzake de vrijwillige rechtspraak die berustte bij de schulte; deze rechtspraak wordt ook de niet-contentieuze rechtspraak genoemd. Een tweetal voorbeelden daarvan zijn het verplichte bekrachtigen van contracten van eenkindschap en het sanctioneren van verzoeken van mombers (voogden) tot verkoop van goederen van hun pupillen. Voorts behandelde de Etstoel verzoekschriften, 'requesten', van velerlei aard, zoals tot het verlenen van handlichting en het kosteloos procederen.

5.3 Uitspraken van de volle Etstoel en de gecommiteerde etten

De bevoegdheid van de Etstoel om rechtszaken in tweede aanleg te behandelen kende allereerst een hoofdregel in het Landrecht van Drenthe van 1712. Deze luidde, zoals gezegd, dat van de vonnissen van de voltallige Etstoel geen appel mogelijk was. Maar vanouds achtte de Etstoel zich allerm minst verplicht tot het vonnissen als voltallig college van Drost en vierentwintig Etten. Korte tijdshelwe werd dit college in de lottingsprotocollen altijd aangeduid als de 'volle Etstoel', welke term hier verder ook gebruikt zal worden. Regelmatig gaf de Etstoel aan een commissie, 'gecommiteerde etten', een machtiging om een geschil tussen strijdende partijen te beslechten. De Etstoel wees de gecommiteerde etten per voorkomend geval aan uit zijn eigen gelederen. Door gaans bestond een commissie uit twee etten plus de landschrijver. De gecommiteerde etten waren afkomstig uit het dingspil waarin de partijen woonden.

De Etstoel gaf op het lotting aan de gecommiteerde etten een 'authorisatie', een machtiging. Deze hield allereerst in dat de commissie de partijen nader zou horen en trachten ze in der minne te schikken. Als wijze mannen waren de commissieleiden in redelijkheid en billijkheid voor en met partijen op zoek naar een materieel rechtvaardige oplossing van het geschil; uiteraard het landrecht in acht genomen. Kwamen de partijen reeds dan tot overeenstemming, dan was deze minnelijke schikking geslaagd en daarmee was de procedure beëindigd; niet door de commis-

sie maar door de partijen zelf. De autorisatie door de Etstoel voorzag ook in het mislukken van de verzoeningspoging. Daartoe luidde de machtiging: hetzij om op het lotting 'rapport te doen' hetzij om het geschil te beslechten door het geven van een eindvonnis. Na het doen van rapport wees in de regel de volle Etstoel een vonnis. De machtiging aan de gecommiteerde etten om eigenstandig een geschil te beslechten middels een vonnis raakte hoe langer hoe meer in zwang. In het Landrecht van 1712 was het recht van appel op een dergelijke einduitspraak door gecommiteerde etten formeel in de wet vastgelegd.

Inzake revisie vond een soortgelijke ontwikkeling van de rechtspraktijk plaats. De hoofdregel uit het landrecht van 1712 luidde nog steeds dat revisie, 'revijs', mogelijk was van de vonnissen van het voltallige college van de Drost en vierentwintig Etten. Blijkens de lottingsprotocollen stond de Etstoel het instellen van revisie ook toe wanneer een door hem geautoriseerde commissie vonniste in de zaak. De Etstoel legitimeerde daartoe regelmatig de gecommiteerde etten *cum plena*, voluit *cum plena potestate*, met de volle rechtsmacht (bekleed). Doorgaans werd deze commissie in de lottingsprotocollen kort aangeduid als commissie *cum plena*. Een dergelijke commissie berechtte dus de zaak alsof het voltallige college van de Drost en vierentwintig Etten daarin zou hebben geoordeeld. De oudste aan ons bekende beslissing van de Etstoel waarin het ordel luidde dat van de uitspraak van een commissie *cum plena* het instellen van revisie mogelijk was, dateert van 1689.²¹

5.4 Samenvatting rechtsmiddelen bij de Etstoel

Kort weergegeven behelsde de bevoegdheid van de Etstoel inzake de rechtsmiddelen in civiele zaken in elk geval vanaf 1689 tot aan zijn opheffing in 1791:

APPEL van

- a. eindvonnissen van gecommiteerde etten
- b. vonnissen van de heerlijkheid Echten en Echts Hoogeveen

REVISIE van

- a. vonnissen van de volle Etstoel
- b. eindvonnissen van gecommiteerde etten *cum plena*

²¹ Wilhelmus Homan vs. Rudolp van Alten, 26 november 1689; DA, Archieven van de Etstoel, inv.nr. 14, Register lottingen, winterlotting 1689, f. 190.

6 DE PROCESGANG BIJ DE ETSTOEL IN TWEDE INSTANTIE

6.1 Het appel

a Het instellen van appel

Wanneer een procespartij door een einduitspraak van gecommiteerde etten in het ongelijk was gesteld, kon hij of zijn advocaat namens hem het rechtsgeding nog voortzetten. Zoals we zagen, stond hem daartoe het rechtsmiddel van appel bij de volle Etstoel ter beschikking (art. 69 bk. 2: LR 1712). Dit appel moest op korte termijn worden ingesteld, namelijk binnen tien dagen na de uitspraak door de gecommiteerde etten. Daarbij was vereist dat de appelland binnen dezelfde termijn van tien dagen de tegenpartij, de geappelleerde, hiervan in kennis stelde ofwel ging 'insinueren'. Een wettelijke insinuatie geschiedde via het 'gerigt', het plaatselijk schultengerecht. Daarbij overhandigde de pandar namens de appelland de kennisgeving van het appel aan de geappelleerde in persoon. Een dergelijke insinuatie kon overbodig zijn. Dit deed zich voor wanneer een procespartij onmiddellijk na de uitspraak besloot te appelleren en zowel in aanwezigheid van de gecommiteerde etten als de tegenpartij het appel liet aantekenen. Het Landrecht van Drenthe kende geen bepaling over de opschorting van de tenuitvoerlegging van het gewezen vonnis wanneer appel was ingesteld (dit in tegenstelling tot revisie).

Veelal werd het appel schriftelijk ingesteld door de advocaat van de appelland. Van het instellen van het appel volgt nu een voorbeeld:²²

'A. bij voorgaande uitspraken der Heeren Gecommitteerden van den Loffelijke Etstoel in dato de (...) tusschen hem als kragt conjugale gemeenschap die er geweest is, tusschen hem en sijn overledenen huisvrouw B. voor de helfte geregtigt, tot gemelde sijn vrouws nalatenschap en als vader en legitieme tutor [=wettelijke voogd] over sijn minderjarige kinderen, bij gemelde sijn huisvrouw in echte verwekt, Impetrant ter eenre en C., weduwe van wijlen D., en E. als getrouwt an F. tesamen bezitters van een derde des Boedels door Impetrants schoonvader en schoonmoeder oude G. en H. nagelaten, gerequireerdens ter andere sijde ergaan, sig beswaerd bevindende, is te raade geworden daarvan (salvo respectu) [=behoudens achting] der Heeren gecommiteerden) te appelleren aan den Loffelijken Etstoel ter eerstkomstigen Lotting sullende appelland alsdan sijne reedenen van beswaar den regte genoegsaam deduceren en adstrueren.

Wordende het gerigt versogt, om deesen aan de geappelleerdens C. en E. q. q. [qualitate qua= in hoedanigheid] te insinueren en daarvan bij acte te relateren.'

Vaak werd een dergelijk appel op het bestreden vonnis aangezekend opdat kon worden volstaan met een verwijzing naar de 'voorgaande' uitspraak, zoals in de aanhef van dit voorbeeld gebeurde.'

²² DA, Collectie Handschriften, inv.nr. 65, dl. 1, nr. 41. De eigennamen worden in alle voorbeelden vervangen door een letter.

b De citatie van de geappelleerde

Vervolgens liet de (advocaat van de) appellant ter behandeling van de zaak zijn tegenpartij, de geappelleerde, door de pander dagvaarden op het eerstvolgende lotting om ‘in cas van Appél’, in zaak van appel, gehoord en geoordeeld te worden (art. 70 bk. 2: LR 1712). De dagvaarding bevatte de naam, woonplaats en de hoedanigheid, ‘qualiteit’, van de procespartijen. De dagvaarding was algemeen gesteld: er werd gedagvaard tegen de eerste lottingsdag zondere nadere aanduiding van dag en uur. Wat betreft het rechtsgeschil werd verwezen naar het bijgevoegde of het aan de ommezijde van de dagvaarding vermelde appel. Dit appel kon dan slechts bestaan uit een aantekening op het bestreden vonnis.

Van de citatie in appel volgt nu een voorbeeld.²³

‘Ter instantie van A. in zijn vorenstaande qualiteit tot vervolg van ommestaand appel te citeren op den Lotting, zo tot Assen op Dingsdag den (...) staat gehouden te worden B. weduwe van C. en haar dogters man D. meede in vorenstaande qualiteit, om alsdan den citant q.q. sijne gravamina appellationis [=grieven in appel] te horen en sien deduceren, en daartegens te doen en antwoorden na rade ten fine, om daarover bij sententie van de Loffel. Etstoel ontscheijden te worden.’

c De rota generalis

Na het instellen van het appel stelde de landschrijver de appellerende partijen op de rol voor het eerstvolgende lotting. Op de eerste dag van het desbetreffende lotting maakte de landschrijver deze rol bekend. Aldus waren partijen ervan op de hoogte op welke ochtend- of middagsessie van de komende dagen, week of weken hun zaak zou dienen. De Etstoel kende voor alle kwesties op het lotting één rol, de *rota generalis*. De rol voor een bepaalde lotting bevatte een lijst met namen van de procederende partijen, een notitie over het soort zaak en een aantekening omtrent het ordelgeld (zie hierna).

Uit bewaard gebleven rollen (overigens slechts een twintigtal) bleek niet dat er bepaalde overwegingen ten grondslag lagen aan het agenderen van de appel- en revisiezaken door de landschrijver. Ze werden ogenschijnlijk willekeurig tussen alle overige kwesties in behandeld. Verder bleek uit een enkel archiefstuk dat ook per zittingsdag een rol werd opgesteld van op die dag voorliggende rechtszaken.

d Het ordelgeld

Wanneer het desbetreffende lotting was aangevangen, diende de eisende partij – ook in appel – van de Etstoel een ‘oordeel te winnen’. Voor het behandelen van de zaak door het gerecht, in dit geval de Etstoel, betaalde de eiser een bepaald geldbedrag, het ‘ordelgeld’ geheten. Een oordeel winnen kon op de tweede of de derde dag van het lotting worden gedaan, zoals afgeleid kan worden uit de tweede zin van art.

²³ DA, Collectie Handschriften, inv.nr. 65, dl. 1, nr. 42.

13 bk. 2: LR 1712. Bij de procedure van de panding moest dit gebeuren vóór de eerste sessie van de eerste lottingsdag. De sanctie op verzuim van betaling van het ordelgeld was: niet te worden gehoord, dus het niet behandelen van de zaak; tenzij als nog dubbel ordelgeld zou worden betaald. Het ordelgeld werd volgens een bepaalde verdeelsleutel die in een aantal ordelen was uitgedrukt, uitgekeerd aan de drost of assessor, de landschrijver, de landspanders, de etten en de armenzorg.

e Het ineisen van de procespartijen

De procederende partijen dienden op tijd aanwezig te zijn bij het gerechtsgebouw. Zij behoorden te wachten tot zij werden ingeëist. Dat betekende dat de landspander de partijen opriep wanneer hun zaak volgens de rol aan de beurt was. Aangenomen wordt dat de partijen op grond van de dagvaarding verplicht waren om op het lotting te verschijnen. Over het niet-verschijnen van partijen bevatte het landrecht van 1712 geen bepalingen, maar in de praktijk was daarin hoogstwaarschijnlijk wel voorzien.

Uit het einde van de zestiende eeuw is bekend dat de oproep door de landspander tweemaal werd herhaald. Dat geschiedde bij de deur van de kerk waar de Etstoel destijds bijeenkwam. Verscheen de eisende partij niet, dan verloor hij zijn ordelgeld, maar hij kon wel terstond een nieuw oordeel winnen. De eiser verloor zijn zaak finaal als hij gedurende het hele lotting niet verscheen. Verscheen de gedaagde ook na een derde oproep niet, dan werd de zaak uitgesteld tot het volgende lotting. De Etstoel handelde dan naar bevind van zaken, bijvoorbeeld het óók door de gedaagde laten betalen van ordelgeld.²⁴

Het Landrecht van Drenthe kende ook regels voor het uitstellen en vertragen van een proces dat reeds diende op het lotting. Wanneer een partij na de oproep voor het lotting daar wel verscheen maar aanvoerde dat hij niet staat was of niet gereed was voor de behandeling op het lotting, moest hij een nieuw ordel winnen (art. 14 bk. 2: LR 1712). Bovendien moest deze partij aan de tegenpartij een financiële compensatie geven van minimaal een gulden per dag, dit ter nadere beoordeling van de Etstoel. De behandeling van de zaak werd dan hoogstens uitgesteld tot een latere dag van hetzelfde lotting, zo moet hieruit volgen; in de lottingsprotocollen werd geen voorbeeld gevonden van een dergelijk geval.

Het verschijnsel contumacie deed zich wel voor maar is in zijn algemeenheid niet onderzocht in de lottingsprotocollen. Inzake de regeling van de pandkering na panding is wel het navolgende bekend. Wanneer de debiteur zich niet verdedigde op het lotting, werd de pandkering van onwaarde verklaard. Aangezien de pandkeerder zich om het proces te vertragen al te herhaaldelijk liet contumacieren (= weerspannig verklaren vanwege niet verschijnen) werd bij een nadere resolutie in 1743 een dagvaarding door de eiser verplicht gesteld.

24 S. Gratama, *Een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van Drenthe, meer bijzonder de rechters en de rechtspleging betreffende* (Assen 1883) 141-147.

f Het dispuut op het lotting

Het dispuut

De behandeling van het geschil ter terechtzitting op het lotting kon nu aanvangen. Het aantal daarbij betrokken personen was beperkt. Dit waren: de drost, de assessor, de vierentwintig etten, de landschrijver, de partijen met hun advocaten en een of twee landspanders. Deze zitting was besloten en werd dus niet in het openbaar gehouden.

De gebruikelijke wijze van behandeling van het geschil door de Etstoel geschiedde middels de basisprocedure. Deze procedure werd gevoerd op tegenspraak van de tegenpartij. De twee partijen, eiser en gedaagde, brachten beurtelings hun standpunt in het onderlinge geschil naar voren. Achtereenvolgens, dus op één en dezelfde zitting op het lotting van de Etstoel, werd gediend van eis, van antwoord, van repliek en van dupliek. Zowel in het Landrecht van Drenthe als in archiefbronnen was ter aanduiding van deze fase op de terechtzitting in zijn totaliteit sprake van het dispuut, of in meervoud de disputen, op het lotting.

Wat betreft het dispuut werd in de lottingsprotocollen geen aanwijzing gevonden voor een mondelinge of schriftelijke behandeling van een rechtszaak door de Etstoel van Drenthe. In de protocollen werd geen gewag gemaakt van schrifturen die een eis, antwoord, re- of dupliek bevatten. Hoewel dit niet vast staat, lijken deze procesfasen zich mondeling te hebben afgespeeld. Wanneer in een geschil een schriftelijke voortzetting van de procedure gewenst was, troffen de Drost en vierentwintig Etten daarvoor voorzieningen op de zitting door middel van een tussenvonniss. Zie voor een dergelijk geschil de voorbeeldcasus van hoofdstuk 7. Als schrifturen zijn wel bekend de bewijsstukken die tegelijk met de eis en het antwoord werden overlegd.

Qua terminologie geeft het bovenstaande reden om, afgezien van de conclusie van eis, niet te spreken van de hedendaagse term 'het nemen van conclusies' door partijen en niet van 'conclusiewisselingen', omdat de term 'conclusie' in ruime zin thans de betekenis heeft gekregen van een schriftelijk gedingstuk.

De eis en conclusie

Het dispuut op het lotting ving aan met het dienen van eis door de (advocaat van de) appellant door middel van de eis en conclusie. In het algemeen gesproken, was de grond voor het hoger beroep het zogenaamde vonnis *a quo*, te weten het vonnis waarvan hoger beroep was ingesteld. Met de eis formuleerde de appellant welk oordeel de rechtbank in hoger beroep over het bestreden vonnis diende te geven. Daartoe werd door de Etstoel op de terechtzitting van het lotting eerst een samenvatting gegeven van het geschil en van het verloop van de zaak. Gewoonlijk kwam dit in de praktijk neer op een herhaling van het geëiste op de goorspraak en het behandelde op het lotting.

Vervolgens wierp de appellant tegenover de Etstoel zijn bezwaren op tegen het gewezen vonnis. De appellant eindigde zijn eis en conclusie met de vordering, na-

melijk hetgeen hij eiste in hoger beroep. Dit laatste was de eigenlijke kern van de eis en conclusie, waarbij de term conclusie in enge zin wordt gebruikt, namelijk: samenvatting of besluit. De eis en conclusie was meestal vervat in een vaste clausule, zoals: 'in appel contenderende tot reformatie van het vonnis a quo.' Deze eis van reformatie (= hervorming) van het bestreden vonnis hield gewoonlijk impliciet in dat de appellant zijn oorspronkelijke eis, zijn eis in eerste instantie, ingewilligd wenste te krijgen. Naast deze hoofdvordering konden nevenvorderingen ingediend worden, zoals bijvoorbeeld de veel voorkomende veroordeling tot de kosten.

Het verdient vermelding dat bij de Etstoel van Drenthe ook het *juramentum calumniae*, de eed van calumnie (= laster) bekend was. Na aanvang van de behandeling van de zaak bepaalde de Etstoel op verzoek van een partij dat de tegenpartij tegenover de landschrijver een eed zwoer. Deze eed had tot strekking dat men de andere partij te goeder trouw aanklaagde. Na de gedane eed kon de behandeling op het lotting vervolgd worden. Nadere gegevens over de eed van calumnie ontbreken vooralsnog.

Het antwoord en de exceptie

Nadat de (advocaat van de) appellant van eis en conclusie had gediend, was het woord op de zitting van het lotting aan de (advocaat van de) gedaagde, hier de geappelleerde. De geappelleerde diende van antwoord. Daarbij kon de geappelleerde zich verweren tegen hetgeen de appellant in zijn eis had aangevoerd.

Alvorens op de zaak zelf in te gaan door middel van het zogeheten verweer ten principale, kon de geappelleerde zich bij antwoord allereerst verweren door excepties, ontwijkende verweren, op te werpen tegen de eis van de appellant. De zitting werd in dat geval eerst voortgezet met het behandelen door de Etstoel van de opgeworpen excepties.

In het algemeen zijn drie soorten excepties te onderscheiden. Dit zijn de dilatoire excepties, de declinatoire excepties en de peremptoire excepties. De dilatoire excepties hadden tot doel aan te tonen dat de eis nog niet ingesteld had mogen worden. Ze beoogden het proces uit te stellen. Over deze excepties bevatte het Landrecht van Drenthe van 1712 één artikel, namelijk art. 12 bk. 2. Daarin stond dat alle dilatoire excepties tegelijk voorgebracht dienden te worden en dat bij verwerping daarvan door de Etstoel de desbetreffende partij opnieuw een ordel moest winnen en de zaak ten principale disputeren. Bovendien moest hij de 'parate' partij een gulden per dag betalen, hetgeen echter ter nadere beoordeling van de Etstoel stond.

De declinatoire excepties schortten de behandeling van de zaak op: ze wezen de bevoegdheid af van het gerecht waarvoor de zaak diende. Daarover diende eerst een uitspraak gedaan te worden. De peremptoire excepties beoogden te bewijzen dat de eis of het appel onterecht was gedaan, bijvoorbeeld in het geval van verjaring of reeds gedane betaling. De dilatoire en peremptoire excepties werden samen met het antwoord op de eis opgeworpen.

In de lottingsprotocollen werden bij rechtszaken in hoger beroep vooral voorbeelden aangetroffen van declinatoire excepties. Een voorbeeld daarvan is: de exceptie van informeel appel, wanneer het appel tegen de verkeerde uitspraak was gericht. Een tweede voorbeeld is: de exceptie *causae non appellabilis* (= zaak niet vatbaar voor appel) wanneer foutief appel tegen een uitspraak van een commissie *cum plena* was ingesteld in plaats van revisie. Van het laatste geval volgt nu een casus.

‘Tusschen Wilhelmus Homan nomine uxoris [= uit naam van zijn echtgenote], Impetrant [= verzoeker], en de weduwe van de Advocaat Rudolp van Alten, Gedaagde, hebbende den Impetrant geappelleert van een uitspraecke van Gecommitteerden van de 19 September 1689 bij welcke waer verstaen, dat de weduwe van Alten wegens (...) versoekende reformatie van deselve, de Gedaechde hyrtogens allegeerde de exceptie *causa non appellabilis*, door dien de Gecommitteerden *cum plena* waeren geauthoriseert. De Heer de Sijgers ther Borgh versochte bij dese proceduire ongepraediciet te blijven, alsmede de Secretaris Nijsingh. Kennen en verklaeren de Heer Drost en Vier en twintich Etten en admitteren de exceptie *causa non appellabilis*, de kosten om redenen compenserende.’²⁵

Hier was sprake van een terecht opgeworpen declinatoire exceptie. De Etstoel was niet bevoegd om de zaak als een appelzaak te behandelen. De zaak zou opnieuw behoren te dienen als een revisiezaak. Was de exceptie verworpen, dan zou de zaak bij antwoord onmiddellijk met het verweer ten principale zijn voortgezet.

Bij het dienen van antwoord gaf de geappelleerde weerwoord door feiten en standpunten zijnerzijds aan te voeren omtrent het geschil. In hoger beroep was zijn verweer in principe gericht op het door de appellant bestreden vonnis in eerste instantie. De geappelleerde, die door de appellant bij de appelzaak was betrokken, voerde veelal argumenten aan om het in eerste instantie gewezen vonnis in stand te houden. Hij kwam omtrent het oorspronkelijke vonnis meestal tot de tegenovergestelde slotsom dan de appellant: confirmatie, bevestiging van het eerder gewezen vonnis.

De repliek en de dupliek

Na het dienen van antwoord kreeg de (advocaat van de) appellant de gelegenheid om te dienen van repliek. In zijn repliek bestreed hij het betoog van de geappelleerde in diens antwoord. De geappelleerde kreeg hierna andermaal het weerwoord. Hij kon dienen van dupliek en daarin antwoord geven op de repliek. Blijkens de lottingsprotocollen kwamen de partijen bij re- en dupliek niet zonder meer met nieuwe argumenten en verweren in het geschil. Vaak lieten zij hun reeds gevoerde verweren instaan. De vaste formulering in de lottingsprotocollen was in die gevallen: ‘partijen in re- en dupliek hun vorige middelen inhererende (= insttaande).’

Soms zagen partijen wel eens af van de dupliek. Anderzijds was in een geval uit het einde van de zeventiende eeuw sprake van het dienen van tripliek, waarbij de eiser voor een derde keer het woord werd gegund. Gezien de geconcentreerde behandeling van een rechtszaak op het lotting in één zitting is een beperkt aantal van vier ‘conclusies’ wel aannemelijk. Dat een en ander toch te veel tijd in beslag kon nemen

²⁵ DA, Archieven van de Etstoel, inv.nr. 14, Register lottingen, winterlotting 1689, f. 190.

bleek toen op 8 december 1674 tijdens het lotting werd besloten dat de advocaten met het pleiten moesten stoppen wanneer de heer drost hen afklopte ('pleiten' in de zin van ondersteunend redevoeren). Na het dienen van eis, antwoord, repliek en dupliek werd het dispuut gesloten. Dit was de meest voorkomende gang van zaken zoals bekend uit de lottingsprotocollen. Volgens art. VIII van de procesregeling voor de rechtdagen van het college van Drost en Gedeputeerden mochten de advocaten disputeren tot en met de dupliek. Volgens deze regeling dienden de advocaten daarna af te gaan, hetgeen hoogstwaarschijnlijk ook gebruikelijk was op het lotting van de Etstoel.

Het behandelen van het verloop van de terechtzitting op het lotting door de Etstoel wordt hier onderbroken voor het bespreken van de bewijsvoering door partijen.

g Het voorafgaand bewijs

De behandeling van een rechtszaak door de Etstoel werd niet onderbroken door een tussenvonnis, waarbij werd beslist over het aanleveren van bewijsmateriaal door de partijen. In het algemeen was er voor de Etstoel bewijsvoering mogelijk door getuigenverklaringen en door schriftelijke stukken. De Etstoel kende voor wat betreft de procedure op het lotting het systeem van het door partijen vooraf opgenomen bewijs. Daarvan volgt nu een bespreking.

Voor de civiele geschillen die op de goorspraak als klacht waren aangebracht en die de partijen wensten voort te zetten bij de Etstoel, heette de procedure om het bewijs op te nemen het 'verificeren' (= waarmaken) van de klacht (art. 37 bk. 2: LR 1712). Deze procedure was verplicht op straffe van niet te worden gehoord op het lotting. Aan de klager of eiser werd na afloop van de goorspraak een termijn van drie weken gegund voor het opnemen van het bewijs op een rocht. Hij was verplicht tot een 'rocht ansetten': een verzoek te doen tot het houden van een zitting van het rocht, en wel bij één van de schulden van het dingspil waar de zaak was begonnen. Het rocht diende in nagenoeg alle gevallen voor de bewijsopname door getuigen. Daarnaast moesten alle op het lotting tot bewijs aan te leveren geschriften worden gewaarmerkt.

Het ondervragen van de namens een procederende partij opgeroepen getuigen vond plaats tijdens een besloten bijeenkomst.²⁶ De schulte en de keurnoten ondervroegen de getuigen op tevoren bepaalde vraagpunten. De getuigen werden op een zekere plaats (vaak het schultehuis) gedagvaard en legden onder voorafgaande eed één voor één hun verklaringen af. De schulte legde al hetgeen op het rocht was geschied, schriftelijk vast in de rochtbrief. Deze rochtbrief werd – na te zijn voorgelezen – ondertekend door de schulte en de keurnoten en vervolgens uitgereikt aan de partij op wiens verzoek het rocht was gehouden.

De beklaagde of verweerder had na het rocht een termijn van drie weken voor een

²⁶ S. Gratama, Een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van Drenthe, meer bijzonder de rechters en de rechtspleging betreffende (Assen 1883) 105-118, 212-256. Gratama wees er reeds op dat in de lottingsprotocollen rechtszaken waren opgetekend waarin door de Etstoel een eindbeslissing werd genomen terwijl niets te bespeuren was van een bewijs!

contrarocht (art. 49 bk. 2: LR 1712). De landschrijver die de partijen naar het eerstvolgende lotting moest verwijzen, kon zo nodig op de goorspraak afwijkende termijnen stellen. Op het contrarocht mocht de verweerder alles weerleggen wat door de aanlegger op diens rocht was ingediend. De rochtbrief, ook wel 'gerichtschijn' geheten, werd voor de Etstoel bij de eis en het antwoord getoond als een schriftelijk stuk met dezelfde bewijskracht als de oorspronkelijke getuigenverklaringen.

Bepaalde schriftelijke bewijsstukken hoefden niet meer op het rocht geverifieerd te worden, maar vormden wel bewijs voor de Etstoel. Dit waren de stokleggingsbrief, te weten het schriftelijk bewijs van overdracht van onroerende zaken, en verzegelde akten zoals testamenten en huwelijksakten. De partij-eed die mondeling werd afgelegd tegenover de landschrijver, kon dienen als aanvullende eed voor een begin van bewijs. De partij-eed was derhalve alleen een subsidiair bewijsmiddel. Een dergelijke eed werd vaak bij een voorwaardelijk eindvonnis opgelegd. Echter de partij-eed was volgens art. 16 bk. 2: LR 1712 wel als volledig bewijsmiddel toegelaten bij kleine geldvorderingen.

Behoudens uitzonderingen in schultenarchieven en een enkel dossier, zoals de hierna te geven casus, zijn de rochtbrieven en andere bewijsstukken inzake het lotting van de Etstoel niet bewaard gebleven. In de lottingsprotocollen kan men bij de conclusies soms (summiere) verwijzingen naar hun bestaan aantreffen wanneer de bewijslevering of de bewijswaardering door de Etstoel een strijdpunt tussen de partijen opleverde.

In hoger beroep was het bewijs zoals dat in eerste aanleg door partijen was geleverd, eerder een onderdeel van het geschil. Zo kon in hoger beroep de eerder aangenomen betrouwbaarheid van een getuigenverklaring door een minderjarige getuige alsnog ernstig in twijfel worden getrokken.

Na de hierna volgende casus wordt teruggekeerd naar de procedure op de terechtzitting van het lotting van de Etstoel.

h Casus rocht en contrarocht

Zowel een rocht als een contrarocht werd gehouden in de klachtzaak van advocaat C.E. Carsten junior, optredend namens de Landschap Drenthe, en de heren W. en J.L. Tonckens te De Wijk en Westervelde aangaande het wederrechtelijk wegnemen en het zich toeëigenen van het bengelklokje uit het klokkenhuis aan de gevel van het rentmeestershuis van Dikninge. Dit huis was onderdeel van een voormalige abdij maar kreeg later de bestemming van landschapshuis.²⁷ De heren Tonckens hadden als erfgenamen het klokje na

27 DA, OSA, inv.nr. 653, Stukken betreffende de geschillen tusschen Drost en Gedeputeerden en W. en J. L. Tonckens, te de Wijk en te Westervelde, enzovoort; Archieven van de Etstoel, inv.nr. 14, Register lottingen, dl. 66, f. 26-27; inv.nr. 134, Agenda's van het aangebrachte op de goorspraken, met de daarbij behorende 'aangebrenge' en 'klachten', voorzien van aantekeningen van het naar aanleiding daarvan voorgevallenene; met eenige stukken, door den landschrijver hierbij gevoegd, 1698-1810 (Goorspraken), goorspraak Diever, 6 april 1790. Zie ook: B. Lonsain, Het bengelklokje van Dikninge, in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* (NDV) 1935 (Assen 1935) 16-27.

verwijdering meegenomen als behorend tot de nalatenschap van wijlen de gedeputeerde en oud-rentmeester Warmolt Lunsing.

Het verhandelde in deze zaak op de goorspraak van 6 april 1790 te Diever kende als gebruikelijke afsluitende clause: 'Klaager q.id. [qualitate idem = in dezelfde hoedanigheid] zal zijne gedane klagte binnen drie eerst komende weken den regte genoegsaam moeten verificeeren. Beklaagdens q.id. daar en teegens hunne wettige Exceptien en Defensien binnen drie daar in volgende weken langer voorbehouden, renvoeerende wijders deeser zaken decisie an de H.H. [heren] Drost en 24 Etten ter eerstkomstige Lotting toe Landrechte. Actum Ut Supra.Ter praesentie van mij, W.H.Erkenswijk.' [actum ut supra = gedaan als boven]

De aanhef van de verzegelde rochtbrief luidde: 'Hr. A. Steenbergen wegens hoger overigheid Schultes van de Wijk cum annexis, certificere door deesen openen gesegelden Rogtbrief, dat op heeden den 3 Meij 1790 in eenen openen en des morgens bij klimmende sonne ten huize van Willem Jacobs Dunninge in de Wijk geheegden gerigte [=belegde zitting] voor mij Schultes en Ceurnoten die waaren de een Willem Jans en Jan Hendriks geërfdens in het Carspel de Wijk (...) den Gerigte aanroepen de Beklaagde (...) om den Rogtbrief en bijlagen te kunnen examineren, de geladene [=gedagvaarde] getuigen hooren en sien beëdigen daarop en tegens te doen en antwoorden na raade.'

Ten behoeve van het kunnen gronden van de zaak op het lotting werden vier schriftelijke stukken geverifieerd, gecopieerd en gewaarmerkt door de schulte, te weten:

sub A: citatie aan partijen, keurnoten en getuigen.

sub B: de klacht onder toevoeging van de goorspraakcitatie.

sub C: autorisatie van Drost en Gedeputeerden.

sub D: 'condschappen' [= inlichtingen] van 24 april 1790.

Vervolgens vonden één voor één de verhoren plaats van vijf getuigen, waarbij hun verklaringen onder vermelding van naam en leeftijd schriftelijk werden vastgelegd. Het contrarocht vond eveneens plaats onder leiding van de schulte van De Wijk, en wel op 4 juni 1790. Daarin werd door de verweerder het rocht van de klagende partij voor nietig gehouden omdat de keurnoten niet gekwalificeerd zouden zijn. De desbetreffende keurnoten gaven hierop een nadere toelichting. De te verifiëren stukken van de verweerder waren:

sub A: citatie voor het contrarocht aan partijen, keurnoten en getuigen.

sub B: de rocht[brief] met bijlagen.

sub C: kwitantie van 11 augustus 1715, betreffende de aankoop van de klok door rentmeester Lunsingh.

sub D: uittreksel uit het doopregister van IJhorst, als bewijs van de doop van Warmold Lunsingh op 5 juni 1712.

sub E: arrest en citatie.

Daarnaast werd een overlijdensverklaring van de heer Warmolt Lunsingh te Dikninge toegevoegd. Op het contrarocht werden liefst dertien getuigen ondervraagd op zeventien artikelen (= punten).

i De beraadslaging en het vonnis door de Etstoel

Op de terechtzitting van het lotting was, zoals gezegd, een rechtszaak na het dienen van eis, antwoord, repliek en dupliek voldongen. Het dispuut was voltooid zodat nu een einduitspraak door de rechter kon volgen. Onmiddellijk hierna, in dezelfde sessie, was het oordeel aan de Drost en vierentwintig Etten. In dezelfde zittingszaal vond over het voorliggende geval de onderlinge geheime beraadslaging plaats door de vier etten van elk dingspil. Dit dingspilsgewijze overleg diende te leiden tot het uitbrengen van één stem ten principale per dingspil aangaande de uitspraak in de zaak. De dingspillen brachten achtereenvolgens hun stem uit in de vaste volgorde van Rolderdingspil, Beilerdingspil, Noordenveld, Oostermoer, Zuidenveld en het Dieverderdingspil. Deze stem kon in hoger beroep ten eerste inhouden: het gefundeerd (gegrond) of het ongefundeerd (ongeground) zijn van de originele eis en conclusie. Ten tweede kon de stem van een dingspil als uitspraak in hoger beroep inhouden: vóór of tegen reformatie (hervorming) of confirmatie (bevestiging) van het originele vonnis. Hoe de etten tot hun oordeel kwamen, was strikt geheim. Van de rechtsvinding door de etten kwam niets in de openbaarheid.

Vervolgens nam de landschrijver de zes stemmen van de dingspillen op en stelde hij de meerderheid vast. Wanneer de stemmen staakten, dan gaf hetzij de drost hetzij de assessor zijn stemadvies dat de doorslag moest geven. Hierna vormde de landschrijver de conclusie (samenvatting) en het dictum, de beslissing in het geding. Hij stelde de conclusie en het dictum dadelijk op schrift. De combinatie van de conclusie en het dictum worden door ons in hun geheel als vonnis gekwalificeerd. Het vonnis werd niet gemotiveerd, dus er werd geen toelichting gegeven van de redenen die voor de Etstoel tot het desbetreffende vonnis hadden geleid. Meteen hierna, ter terechtzitting, las de landschrijver het vonnis tweemaal voor, eerst met gesloten deuren, daarna met open deuren. De uitspraak van het vonnis van de Etstoel werd dus in tweede instantie in het openbaar gedaan. Het is niet bekend bij welke voorlezing de procederende partijen kennis konden nemen van het vonnis in hun rechtsgeschil.

Een rechtszaak uit 1788-1790, naar aanleiding waarvan de Staten van Drenthe opheldering eisten over de gang van zaken op het lotting, verschaft inkijk in het werkelijke stemgedrag van de etten en de totstandkoming van een vonnis. Zo bleek dat de etten niet altijd ten principale stemden maar bijvoorbeeld vóór of tegen een commissie; ook kon een dingspil intern verdeeld blijven en geen stem uitbrengen of om uiteenlopende redenen niet tot stemmen in staat zijn. Eén van de daartoe ondervraagde etten verklaarde dat deze gang van zaken gedurende de afgelopen veertig jaar gebruikelijk was.²⁸

Analoog aan rechtsgeschillen in eerste instantie wezen de Drost en vierentwintig Etten in appelzaken eveneens tussenvonnissen. Ook stelde in hoger beroep de Etstoel veelvuldig een commissie in van landschrijver met gecommitteerde etten. In een appelprocedure kon een dergelijke commissie bijvoorbeeld gemachtigd worden tot

²⁸ Zie casus: De weerkrachtige weduwe, door H.G.G. Becker, *De organisatie van de rechtspraak in Drenthe vóór 1811*, in: R.H. Alma en W.E. Goelema ed., *Rechtspraak in Drenthe* (Groningen 1995) 38-40.

nader onderzoek middels een oculaire inspectie, dus ter plaatse de situatie in ogen-schouw nemen. Een ander voorbeeld vormt een commissie die het vragen van rechtsgeleerd advies als machtiging kreeg. Behalve een definitief eindvonnis of een tussenvonnis was in appel een voorwaardelijk eindvonnis door de Etstoel mogelijk. Bij een voorwaardelijk eindvonnis werd een uitspraak van kracht mits een van de partijen een bepaalde voorwaarde alsnog zou vervullen. Bekend is het voorbeeld dat de eis werd toegewezen mits de partij alsnog een bepaalde eed zou presteren.

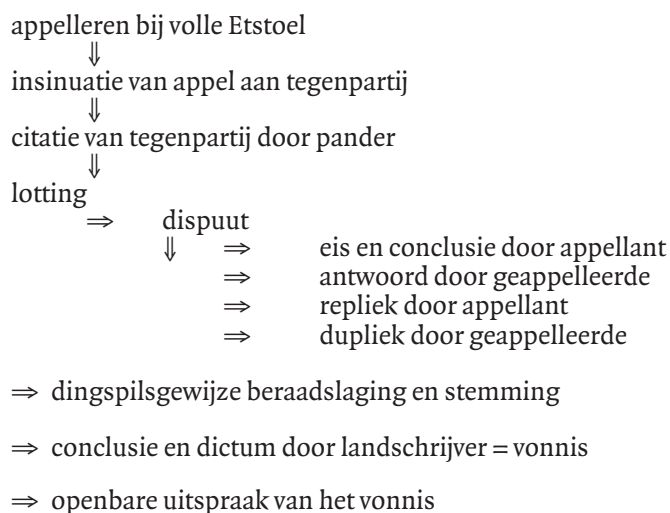
De partijen procedeerden op kosten van ongelijk. De winnende partij maakte een rekening op van de rechtszaak waarop de verliezende partij een voorstel tot vermindering mocht doen. Vervolgens werden de rekening en het voorstel tot vermindering ter beoordeling en goedkeuring ingediend bij de ‘commissie voor moderatie van kosten’. Deze commissie werd door de Drost en vierentwintig Etten ingesteld aan het einde van elke lotting en bestond uit de landschrijver en één ette uit elk dingspil.

Volgens art. 75 bk. 2: LR 1712 was van zogenoemde ‘begroeide’ en definitieve uitspraken uit generlei hoofde een verzoek tot revisie, reauditie of interpretatie meer mogelijk, tenzij uitdrukkelijk in het vonnis of bij de uitspraak voorbehouden. Een uitspraak was ‘begroeid’ als deze in kracht van gewijsde was gegaan, hetgeen het geval was wanneer er geen enkel rechtsmiddel meer open stond.

Een rechtszaak voor de Etstoel was volledig ten einde als het vonnis ten uitvoer was gelegd. Over de tenuitvoerlegging van het vonnis zweeg het landrecht en is in het algemeen weinig bekend. Bij uitzondering is dit wel het geval in de casus die in hoofdstuk 7 als voorbeeld van een revisiezaak wordt gegeven; dit omdat de veroordeelde daarin een persoonlijke prestatie ten overstaan van de Etstoel moest leveren.

6.2 Schematisch overzicht van de procesgang in appel

naar het Landrecht van Drenthe van 1712

6.3 De revisie

a De rechtsingang bij revisie

Wanneer een partij zijn zaak had verloren, ‘partye succumberende’, en zich door het vonnis van de volle Etstoel of van de gecommiteerde etten *cum plena* in zijn belang getroffen achtte, kon deze partij ‘revijs’, revisie, verzoeken. De desbetreffende partij diende zich in de Landschap Drenthe met zijn beklag binnen zes weken na de uitspraak bij rekest (= verzoekschrift) te wenden tot een bestuursorgaan, dat de rechtsingang tot de revisie vormde. Het eerst waren daarvoor aangewezen de Ridderschap en Eigenerfden op de Landdag. Echter bij ontbreken van een Landdag was het college van Drost en Gedeputeerden ter hunner vergadering bevoegd. Bij ontbreken van een aankomende vergadering kon de partij zijn verzoekschrift tonen aan de landschapssecretaris. Deze moest het rekest voorzien van een *exhibitum*, een aantekening dat het verzoekschrift aan hem was overlegd. Daarna werd het op de eerstvolgende rechte dag van de Drost en Gedeputeerden aangeboden. Zij voorzagen het verzoek van een apostille, een kantbeschikking (= besluit dat in de kantlijn is geschreven).

Bij toelating van het revisieverzoek volgde remissie, terugwijzing, van de rechtszaak naar de Etstoel. Deze diende de zaak in zijn geheel te hervatten en opnieuw tot een einde te brengen. Degene die revisie had verkregen, de revident, was verplicht zijn revisiezaak niet eerder te laten dienen dan op het eerstvolgende lotting waarop de Etstoel ‘veranderd’ was, dus het zomerlotting waarop twaalf nieuwe etten in de Etstoel plaatsgenomen hadden. Dit op straffe van het verstoken zijn van revisie, volgens een resolutie van Ridderschap en Eigenerfden uit 1625 (vastgelegd in art. 71. bk. 2: LR 1712).

Hier volgt een voorbeeld van een revisieverzoek.²⁹

Edele Mog^{de} [Mogende] Heeren

Mijne Heeren!

Drost en Gedeputeerden

Staten der Landschap Drenthe etc. etc.

Vertoond UEd. [=U Edele] Mog^{den} in alle onderdanigheid de schrijver A., wat voegen Remonst [Remonstrant = vertoner, verzoeker], bij nevensgaande sententie op den Lotting van den (...) tusschen den Remonst als impetrant van een uitsprake van den Loffelijken Etstoel den (...) gedaan, ter eenre, en B., gerequireerde ter andere sijde, ergaan over het aanwijzen van een nootweg over des Remonst land, ter sententie quorsum relatio [= waartoe deze voordracht] breder gemeld, sig beswaart bevindende te rade was geworden, daarvan / salvo honore curiae [= behoudens achting jegens de rechtbank] / te revideren, Hebbende remonst sig mits deesen als Revident aan den Loffelijken Etstoel ter eerstkomstigen Lotting, wanneer den Etstoel verandert sal sijn, versoekende als nu seer gediensstig

Ten eynde UEd Mog^{de} hem Remonst onder voldoeninge van de jura en req[ui]sita [= verplichtingen en vereisten] daartoe staande, gunstiglijk in revisie gelieven te admitteren.

²⁹ DA, Collectie Handschriften, inv.nr. 65, dl. 1, nr. 45. Met enige reconstructie weergegeven.

b De voorwaarden bij een verzoek tot revisie

Het verzoek tot revisie van een in eerste instantie gewezen vonnis diende binnen zes weken na de bestreden uitspraak te zijn ingesteld. Tevens moest door de revident binnen dezelfde termijn bij de landschrijver een consignatie worden gedaan. Dit was het in bewaring stellen van een bedrag van vijftig goudgulden (art. 72 bk. 2: LR 1712). Het geldbedrag was verbeurd wanneer het vonnis van de Etstoel kwam te luiden dat de revisie ten onrechte was ingesteld. Het geld werd teruggestort als er door de revident werd gewonnen, 'in cas van Triumph' (art. 73 bk. 2: LR 1712).

Binnen drie weken na het verkrijgen van de revisie moest de revident aan zijn tegenpartij, de gerevideerde, een insinuatie (= kennisgeving) laten doen op straffe van verlies van revisie (art. 72 bk. 2: LR 1712). Echter bij nadere resolutie van Ridder-schap en Eigenerfden in 1770 volgde een vereenvoudigde interpretatie van de artt. 71, 72 en 76 bk. 2: LR 1712. De revident kon voortaan volstaan met het – binnen zes weken na de uitspraak – doen van een eenvoudige kennisgeving aan zijn tegenpartij van zijn voornemen tot revisie. Werd de revisie daadwerkelijk verkregen, pas dan diende hij daarvan en van de consignatie binnen drie weken (wettelijk) kennis te geven aan de gerevideerde.

Revisie was alleen mogelijk indien de eis in revisie minimaal honderd goudgulden bedroeg. Bovendien was revisie niet toegestaan aan een partij die of gratis procedeerde ('om Godts wille pleit') of de vijftig goudgulden niet betaalde of in criminele en civiele zaken die nog geen *vim definitivam* hadden. Met het laatste werd bedoeld: geen definitieve (rechts)kracht, hetgeen zich voordeed wanneer er nog geen eindvonnis was gegeven (art. 74 bk. 2: LR 1712). Door de revisieprocedure bij de Etstoel werd de ten uitvoerlegging van het vonnis waarvan revisie was verzocht, niet opgehouden of gestaakt. Bij verlies van een revisiezaak door de partij die de zaak in eerste instantie had gewonnen, mocht niet opnieuw worden gerevideerd (art. 71 bk. 2: LR 1712).

Dat zowel de oorspronkelijke eiser als de gedaagde, dus beide procederende rechtspartijen van een vonnis konden revideren bleek indirect uit het slot van art. 76 bk. 2: LR 1712, waarin was bepaald dat alsdan beide partijen tegelijkertijd hun *gravamina* en *salvatiën* dienden over te geven aan de landschrijver.

c De gravamina en de salvatiën

De revisieprocedure kende in art. 76 bk. 2: LR 1712 een schriftelijke procesfase die voorafging aan de behandeling van het desbetreffende geschil op de terechtzitting van het lotting. Binnen drie weken nadat de revident de kennisgeving van de revisie aan de gerevideerde had gedaan, behoorde hij, althans zijn advocaat namens hem, een geschrift aan de landschrijver over te geven. Dit geschrift waren de *gravamina revisionis*, grieven in revisie, de bezwaren van de revident tegen het in eerste instantie gewezen vonnis. De *gravamina* sloten af met de eis van de revident aangaande het eerder gewezen vonnis. Binnen vier weken daarop moest de advocaat van de gerevideerde zijn schriftelijke *salvatiën* overleggen aan de landschrijver. Letterlijk waren

dit: ontlastende verklaringen. De salvatiën van de gerevideerde waren gericht op het weerspreken van de gravamina van de revident. Ook de salvatiën eindigden met het formuleren van hetgeen door de gerevideerde omtrent het eerdere vonnis werd geëist. De gravamina en salvatiën waren uitvoerige, door advocaten van partijen opgestelde, geschriften.

d De revisie op het lotting

Na het overleggen van de gravamina en de salvatiën volgde de behandeling van de revisiezaak op een zitting van het eerstvolgende zomerlotting van Drost en vierentwintig Etten. Het bleek dat de procedure in revisie op het lotting een identiek verloop had als de reeds behandelde basisprocedure. Aangezien deze basisprocedure weer dezelfde was als de procedure in appel, kan hier worden volstaan met naar de laatstbeschrevene te verwijzen. Daarbij zij opgemerkt dat de eis en het antwoord in revisie volgens de lottingsprotocollen altijd gelijklopend waren aan de hoofdzaken uit de gravamina en de salvatiën. Na de eis en het antwoord in revisie volgde op de terechtzitting onmiddellijk het dienen van re- en dupliek in revisie.

Hoewel inzake revisie eerder verwacht zou worden dat de voltallige Etstoel zich altijd zou buigen over het rechtsgeschil, werd ook in revisie regelmatig een commissie gemachtigd. Zelfs inzake de einduitspraak maakte de Etstoel gebruik van deze bevoegdheid. Ter illustratie: op het zomerlotting van 1741 liet de Etstoel inzake revisie van een uitspraak van een commissie *cum plena* wederom een ordel geven door een commissie *cum plena*. Volgens de lottingsprotocollen kon de einduitspraak in revisie ten eerste luiden: een onterecht ingestelde revisie, dus: 'revijs' ten onrechte gedaan. Ten tweede kon de uitspraak zijn: reformatie (= hervorming) of confirmatie (= bekrachtiging) van het eerder gewezen vonnis. Bij de uitspraak tot reformatie werd tevens bepaald in welke zin het eerdere vonnis was gewijzigd.

6.4 Schematisch overzicht van de procesgang in revisie

naar het Landrecht van Drenthe van 1712

request tot revijs

- ⇓ ⇒ aan Ridderschap en Eigenerfden – op de Landdag – òf
- ⇒ aan college van Drost & Gedeputeerden – ter vergadering – òf
- ⇒ aan landschapssecretaris met exhibitum – op rechte dag D&G

remissie naar Etstoel

⇓

insinuatie aan tegenpartij

⇓

gravamina door revident

⇓

salvatiën door gerevideerde

⇓

zomerlotting

⇒ dispuut

⇓

- ⇒ eis en conclusie door revident
- ⇒ antwoord door gerevideerde
- ⇒ repliek door revident
- ⇒ dupliek door gerevideerde

- ⇒ dingspilsgewijze beraadslaging en stemming
- ⇒ conclusie en dictum door landschrijver = vonnis
- ⇒ uitspraak van het vonnis

7 EEN APPELZAAK VOOR DE ETSTOEL

7.1 Casus: De erfenis van Roelof Dolfinge

Het geschil in deze zaak ontstond op het moment dat Claas Luichiens uit Orvelte weigerde na het overlijden van zijn stiefvader Roelof Dolfinge aan diens wettelijke erfgenamen een staat en inventaris van de boedel over te geven. Hij meende zelf de enige erfgenaam te zijn vanwege het contract van eenkindschap dat was gesloten bij het aangaan van het tweede huwelijk van zijn moeder met Roelof Dolfinge. De weduwe Hinderickien Meinderts uit Borger en zeven andere mede-erfgenamen *ab intestato* (= buiten testament, dus de wettelijke erfgenamen) van Roelof Dolfinge legden het geschil in 1733 voor aan de Etstoel van Drenthe die in een erfeniskwestie bevoegd was de zaak zowel in eerste als in hoogste aanleg te behandelen.³⁰

7.2 Het contract van eenkindschap

Het eenkindschap was een rechtsvorm die in Drenthe veelvuldig voorkwam. Bij het hertrouwen van een weduwe of een weduwnaar met voorkinderen uit het eerste huwelijk kreeg de tweede echtgenoot een gezin met stiefkinderen. Was dit van beide kanten het geval, dan waren er stiefbroers en stiefzusters in het nieuwe gezin. De kinderen uit het tweede huwelijk waren halfbroers en halfzusters van de voorkinderen hetgeen aanleiding kon geven tot moeilijkheden, bijvoorbeeld bij vererving. Om volledige gelijkstelling tussen het gehele nageslacht teweeg te brengen, was het mogelijk om bij het aangaan van het tweede huwelijk een contract van eenkindschap af te sluiten.

Het contract van eenkindschap was in Drenthe, dit in tegenstelling tot elders, als overeenkomst niet alleen uitdrukkelijk erkend bij de wet (art. 8 bk. 3: LR 1712), er waren tevens vormvoorschriften aan verbonden. Over de minderjarige voorkinderen moesten mombers (= voogden), hier voormombers, aangesteld worden die het contract afsloten namens de voorkinderen. Het contract van eenkindschap diende te worden verleden voor de schulte en daarna bevestigd door de Drost en vierentwintig Etten op het eerstvolgende lotting van de Etstoel. Meestal stond bij eenkindschap het materiële belang op de voorgrond. Echter de ouders konden door middel

³⁰ DA, Archiven van de Etstoel, inv.nr. 14, Register lottingen, dl. 44, f. 120, 148-149r, 223-224; inv.nr. 15, 'Vele en verscheid[en] advisen van rechtsgeleerde, in zaken onderworpen aan de jurisdictie van den etstoel'.

van een dergelijk contract tevens tot uitdrukking brengen dat zij een gelijke opvoeding en verzorging van alle kinderen nastreefden.³¹

7.3 De zaak Meinderts en consorten – Luichiens in eerste aanleg

Hinderickien Meinderts was weduwe. In die hoedanigheid bezat zij de handelingsbekwaamheid van een ongehuwde meerderjarige vrouw. Daarom was ze bevoegd om zelfstandig een rechtszaak bij de Etstoel aanhangig te maken en te volvoeren. Op het winterlotting van 1733 werd de rechtszaak als een klachtzaak op 4 december in één terechtzitting behandeld. De procedure op de zitting werd begonnen met het dienen van eis en conclusie door of namens de klager Meinderts en zeven andere familieleden. Zij eisten veroordeling van beklagde Luichiens tot het overgeven van een perfecte en met eed gesterkte staat en inventaris van de boedel van Roelof Dolfinge, zodat hun respectievelijke erfdelen zouden kunnen worden uitgekeerd.

Bij het dienen van antwoord vorderde Luichiens afwijzing van bovenstaande eis; in het lottingsprotocol heette dit: ontslag van rechtsvervolging. Hij voerde aan dat hij vanwege adoptie gerechtigd zou zijn tot de boedel. Van adoptie zou dan sprake zijn krachtens het huwelijkscontract tussen zijn moeder en stiefvader, en het tegelijk daarmee opgestelde en goedgekeurde eenkindschapscontract.

Meinderts en consorten voerden in repliek ten eerste aan dat de eenkindschap niet geldig zou kunnen zijn aangezien uit het huwelijk geen kinderen geboren waren. Ten tweede werd aangevoerd dat de beweerde adoptie niet plaatsgevonden had. Zij staaften dit met enkele eerder door de Etstoel gedane uitspraken. De tegenpartij Luichiens voerde geen weerwoord op de repliek en zodoende volgde na deze repliek geen dupliek.

De Drost en vierentwintig Etten deden daarop in dezelfde zitting van 4 december 1733 een tussenuitspraak, ofwel wezen een tussenvonnis. De commissie die de Etstoel daarbij instelde, was uitgebreider dan te doen gebruikelijk. De leden daarvan waren twee etten uit het dingspil Beilen, twee etten uit het dingspil Oostermoer en de toenmalige landschrijver Ellents. De autorisatie van deze commissie was: partijen tijdens het lotting nader horen en trachten tot een minnelijke schikking tussen hen te komen, en anders op het lotting daarover te berichten. Zes dagen later, op 10 december 1733, bracht de commissie haar rapport uit voor de Etstoel. Op grond daarvan wezen Drost en vierentwintig Etten terstond een tweede tussenvonnis. Daarbij werd een commissie van dezelfde samenstelling als hierboven geautoriseerd om het geschil tussen de procederende partijen met een eindvonnis te beslechten. Volgens het verslag in het lottingsprotocol hadden de gecommitteerde etten op de volgende dag, op 11 december, 'eerst zeer ernstig, doch tevergeefs' een verzoening tussen de rechtspartijen voorgesteld. Omdat dit andermaal mislukte, deed de commissie meteen

31 Redmer Alma en Paul Brood red., *Drenten gezocht, gids voor stamboomonderzoek in Drenthe* (Assen/ Den Haag 1998) 67-68; S. Gratama, *Het Drentsche één-kinds-schaps-, één-zuster- en éénbroederschapscontract*, *Drentsche Volksalmanak* 14 (1850) 85-134.

daarop een einduitspraak. De beklaagde Luichiens werd veroordeeld om duizend carolusgulden uit de boedel uit te keren aan de klager Meinderts en consorten, vermeerderd met de rente vanaf de sterfdag van Roelof Dolfinge en met verdeling van de kosten van partijen. Dit vonnis van de gecommiteerde etten leek een beslissing in te houden die een praktische en tactische tussenweg tussen de strijdende partijen zou moeten vormen. Partijen werden beiden deels in hun eis tegemoet gekomen, met als gevolg dat beide partijen ook deels hun eis werd ontnzegd.

7.4 De zaak Meinderts en consorten – Luichiens in appel

Appel op het zomerlotting van 1734: appel vice versa

In het eindvonnis van de gecommiteerde etten in de zaak van de erfenis van Roelof Dolfinge wenste geen van beide partijen zich te schikken in het gewezen. Of terstond of binnen tien dagen na 11 december 1733 moeten ze appel van de uitspraak hebben ingesteld. Dat dit het geval was, kan worden vastgesteld doordat de appelprocedure blijkt uit het lottingsprotocol inderdaad doorgang vond. Zonder dat daarvoor een wettelijke basis in het Landrecht van Drenthe van 1712 is te bespeuren, was het bij de Etstoel kennelijk toegelaten dat beide partijen ieder afzonderlijk het rechtsmiddel van appel aanwendden. Dit bleek uit de zinsnede: 'hebbende beide parthijen, hinc inde (= daarna) geappelleert'. Bij de lottingsprotocollen over de periode waarin deze rechtszaak diende, behoort een origineel alfabetisch register op naam van procespartijen. Daarin wordt deze casus aangeduid met de term: 'appell vice versa', hetgeen appel over en weer betekent.

De behandeling van de rechtszaak in appel door de Etstoel vond plaats op het eerstvolgende lotting, het zomerlotting van 1734. Dit lotting ving aan op 22 juni 1734 en de behandeling van de zaak Meinderts en consorten tegen Luichiens vond plaats op 24 juni a.m. (*ante meridiem* = voor de middag). Het lottingsprotocol vangt aan met een uiteenzetting van het verloop van het geschil tot dan toe. Daarbij werden Meinderts en consorten gekwalificeerd als de originele impetranten, de verzoekers in het oorspronkelijke proces. Luichiens werd in het lottingsprotocol aangeduid als de originele verweerder, de verweerder in het oorspronkelijke proces; meestal – niet hier – werd dan de term originele gerequireerde gebezigd.

Evenals in eerste aanleg hadden zich in appel tegelijk met Meinderts zeven bloedverwanten van Roelof Dolfinge partij gesteld. Onder hen waren twee gehuwde vrouwen die vanwege hun handelingsonbekwaamheid door hun respectieve echtgenoten werden bijgestaan. Zo trad Harmen Oostinge *nomine uxoris*, uit naam van zijn echtgenote, op voor Jantien Haghtinge, en evenzo Luighien Jans uit naam van zijn echtgenote Jantien Grootjans.

Bij het vermelden van de bestreden uitspraak werden de partijen letterlijk gekwalificeerd als 'clageren' en 'beclaaghde', dus klagers en beklaagde. Zoals reeds gemeld was de veroordeling in eerste instantie *compensatis expensis* uitgesproken, hetgeen betekent: met een gelijke verdeling van de rechtskosten tussen de partijen. In

gedeelten volgt hierna het volledige verbaal van de rechtszaak in appel uit het lottingsprotocol. Het begin van de optekening in het lottingsprotocol luidt:

‘In saken van Hinderickien Meinderts weduwe van wijlen Roelof Coops, Harmen Oostinge nomine uxoris Jantien Haghtinge, Hinderick Haghtinge, Hinderick Dolphinge, Hinderick Grootjans, Arent Haghtinge, Luighien Jans, noie [nomine] uxoris Jantien Grootjans en Jan Dolfinge, als tesamen naa Landreghte ab intestato meede erfgenamen van wijlen haar oom en broeder Roelof Dolfinge te Orvelde, originele imptn [impetranten] ter eenre, en Claas Luichiens tot Orvelde als besitter van den boedel door gemelde Roelof Dolfinge nagelaten, originele verweerder ter andere zijden; hebbende beide parthijen, hinc inde geappelleert van een uitsprake van Heeren Gecommitteerdens van deesen Tafel in dato den 11 X ber [11 december] 1733 ergaan, waarbij was verstaan, dat de beclaaghde aan de clageren wegens de erffnisse van beclaaghdens stiefvader soude uitkeeren de summa van een duisent car: glds [carolus guldens] met diens interesse van de sterfdagh af van gemelde stiefvader Roelof Dolfinge, compensatis expensis.’

De eis en conclusie in appel door Meinderts en consorten

Het lottingsprotocol beschrijft vervolgens welke grieven door Meinderts en consorten tegen de bestreden uitspraak werden aangevoerd, beginnend met: ‘allegerende (...)’. De grieven werden kort toegelicht. Meinderts en consorten werden aangeduid als ‘eerstgemelde appellanten’. Tussen haakjes volgde de veelvuldig voorkomende clausule: ‘salvo respectu der Heeren Gecommitteerdens’. De letterlijke betekenis hiervan is: behoudens alle eer voor de heren gecommiteerden. Deze clausule kan beschouwd worden als een eerbiedigende verontschuldiging door de appellant tegenover de rechters. De appellant gaf daarmee aan dat het appel geen motie van wantrouwen tegen het rechterlijk college betekende.

Meinderts en consorten voerden in deze procesfase andermaal dezelfde jurisprudentie aan tot het staven van hun oorspronkelijke eis. Ze beriepen zich op judicaten, rechterlijke uitspraken, in soortgelijke zaken. Hun eis in appel was de reformatie, herziening, van de eerder gedane uitspraak door de gecommiteerde etten. In welke zin zij het eerdere vonnis wensten te herzien, werd niet verduidelijkt, maar het lijkt zonneklaar dat zij hun oorspronkelijke eis handhaafden. De eis in appel eindigde met de nevenvordering door Meinderts en consorten van de eis van kosten: ‘cum expensis’, letterlijk: met de kosten. Daarmee eisten zij de veroordeling van de tegenpartij Luichiens tot alle voor de procedure gemaakte kosten. Mogelijk konden de kosten van de nieuwe procedure daaraan worden toegevoegd.

De bestreden uitspraak werd in het lottingsprotocol *laudum* genoemd. Letterlijk betekent dit: arbitrale uitspraak. De veronderstelling is dat gecommiteerde etten mogelijk werden beschouwd als bemiddelende scheidsrechters. Met de term *a quo*, hier ‘het *laudum a quo*’, werd korthedshalve verwezen naar het vonnis waarvan de rechtspartij Meinderts en consorten in hoger beroep ging. Ook is in de lottingsprotocollen wel sprake van een uitspraak *a qua*. De term *a qua* is de vrouwelijke vervoeging. Met de woorden ‘contenderende dienvolgens’ werd de eigenlijke vordering van de eis en conclusie ingeleid.

De bovenbeschreven tekst van het lottingsprotocol luidt letterlijk en volledig:

‘allegerende de eerstgemelde Appellanten (:salvo respectu der Heeren Gecommitteerdens:) voor reeden van beswaar, dat aan haar uit de nalatenschap van Roelof Dolfinge maar alleen was geadjudiceert een sūa [summa = som] van duisent guldens met diens rente naa doode van Roelof Dolfinge, in plaats van des selfs geheele nalatenschap, ofte der clageren respective erfportien van dien, waartoe ab intestato gereghtight waren, sonder dat daar tegens in enige consideratie soude komen het contract van eenkindschap bij het ingaan des houwlijks van Roelof Dolfinge met des beclaaghdes moeder opgericht, terwijl uit dat houwlijck geen kinderen geboren waren, en dat oversulcks de adoptie ten selven contracte vermeld, in cas subject [= in het onderhavige geschil] geen plaats soude kunnen hebben, als sijnde niet in abstracto, et in casu si sine liberis [= en in dit geval zonder kinderen], maar in concreto met de eenkindschap, en daar toe alleene relatief, opgericht; dat ook geen adoptie, maar alleen de eenkindschap soude sijn geaprobeert; allegerende vorders tot meerdere adstructie enige voorgaande judicaten, in similibus [= in soortgelijke gevallen] ergaan, contenderende dienvolgens tot reformatie van het laudum a quo. Cum expensis.’

Eis en conclusie door de medeappellant Luichiens

Luichiens werd in deze appelzaak aangeduid als medeappellant en originele gerequireerde. Daar, waar Luichiens optrad in de hoedanigheid van appellant, werden Meinderts en consorten geappelleerden genoemd. Luichiens bracht zijn eis en conclusie in appel dadelijk uit na de eis en conclusie in appel door Meinderts en consorten. De hoofdvordering van Luichiens was identiek aan die van zijn tegenpartij en behelsde eveneens reformatie, hervorming, van de bestreden uitspraak. Ook hij zou zijn oorspronkelijke vordering handhaven. Echter zijn eis van kosten luidde in appel: *cum expensarum refusione*. Hij eiste letterlijk de verwerping van de kosten, hetgeen wilde zeggen dat hij zijn eerdere veroordeling tot de kosten verwierp. Luichiens zette vervolgens zijn grieven uiteen tegen de uitspraak en de veroordeling bij vonnis in eerste instantie door de gecommitteerde etten.

Uit het bovenbeschrevene kan geconcludeerd worden dat er tegelijkertijd twee vorderingen in appel aanhangig waren op het lotting. De vraag of in casu sprake zou zijn van het instellen door Luichiens van een eis in reconventie of een soort reconventie zou met nee beantwoord kunnen worden. Een dergelijke tegeneis wordt ingesteld op grond van de eis van de appellant wanneer de appelprocedure al aanhangig is. Aan dat essentiële kenmerk van reconventie is hier niet voldaan.

De optekening in het lottingsprotocol vervolgt na het voorgaande citaat met:

‘Waartegens de mede appellant en originele gerequireerde deede contenderen tot reformatie van de uitsprake a quo dewijl deese Claas Luichiens te Orvelde debiti [= zich verplicht achtend] hebbende geappelleert van een uitsprake door eenige Heeren Gecommitteerdens op den 11 X ber 1733 gepronuntieert vermeinde bij die uitsprake gegraveert te sijn, dat hij waar gecondemneert aan de geappelleerdens te moeten uitkeeren de summa van een duisent guldens wegens de nalatenschap van sijn stiefvader met diens interesse

van de sterfdagh af van gemelde stiefvader, daar noghtans gemelde nalatenschap craght eenkindschap, en daarbij gemaakte adoptie op appellant vi conventionis [= krachtens overeenkomst] soude sijn gedevelopeert, en niet op de geappelleerdens. Contenderende de appellant dieswegen, tot reformatie van de uitsprake a qua, salvo honore der Heeren Gecommitteerdens cum expensarum refusione.'

Schriftelijke voortzetting van de appelzaak Meinderts en consorten – Luichiens

Beide appellerende partijen hadden, zoals gezegd, een conclusie van eis in appel uitgebracht. Reeds in dit stadium zou het dispuut ter behandeling van de appelzaak op de terechtzitting van de Etstoel van 24 juni 1734 afgesloten worden. Deze casus geeft andermaal aan hoe de Etstoel in elke kwestie autonoom naar bevind van zaken kon handelen. Immers al in dit stadium van behandeling van deze rechtszaak wezen Drost en vierentwintig Etten een tussenvonnis: er was in het lottingsprotocol immers sprake van 'wijzen'. De Etstoel oordeelde dat deze appelzaak schriftelijk vervolgd moest worden: 'Wijsen (...) deese saken in scriptis.' Als reden hiervoor werd in het lottingsprotocol vermeld dat op grond van namens partijen geproduceerde schrifturen een onpartijdige rechtsgeleerde een advies zou kunnen 'scheppen' (= uitbrengen). Daartoe bepaalde de Etstoel dat partijen hun geschriften telkens binnen driewekelijkse termijnen over en weer aan de landschrijver moesten overleggen. De Drost en vierentwintig Etten machtigden vervolgens een commissie om het proces daarna af te sluiten en te verzenden. Naast landschrijver Wolter Henrik Ellents bestond deze commissie uit twee etten, te weten ette Lucas Steenbergen uit het Beilerdingspil en ette Barelt Homan uit het dingspil Oostermoer. De gecommitteerde etten ontvingen in deze casus een buitengewone autorisatie van de Etstoel.

Uit het hierna uitgebrachte rechtsgeleerd advies bleek dat de schrifturen gebruikelijke conclusiewisselingen bevatten, namelijk antwoord, repliek en dupliek. Omdat het in casu een mede-appel betrof, zou dit logischerwijs voor beide partijen gelden. Bij het antwoord werden tevens de originele schriftelijke en wettige bewijsstukken overlegd, namelijk het eerder genoemde huwelijkscontract en het contract van eenkindschap, beide van 20 november 1677. De Etstoel beschouwde het proces na het uitbrengen van het rechtsgeleerd advies als volschreven. Dat betekende dat noch partijen, noch een ander (zoals een tweede rechtsgeleerde) er nog iets aan mocht toevoegen. De commissie diende op dit rechtsmoment het proces te 'sluiten'. Of dit met bepaalde formaliteiten gepaard ging, is niet duidelijk geworden. Tot slot diende de commissie zorg te dragen voor het verzenden. Ook daarvoor zijn geen voorschriften bekend.

Het verbaal van het lottingsprotocol sluit in dit stadium van de appelprocedure Meinderts en consorten tegen Luichiens af met:

'Wijsen de Heeren Drost en vier en twintigh Etten deese saken in scriptis [= in geschriften] ten fine van advijs van een onpartijdigh Reghtsgeleerde te scheppen: ordonnerende parthijen, om hare schrifturen van drie weeken tot drie weeken aan handen van de landschrijver Ellents te doen exhiberen, en committeren de Etten Lucas Steenbergen en Barelt Homan nevens de Landschrijver Ellents, om het proces, als volschreven is, te sluiten en versenden.'

Rechtsgeleerd advies door Quirinus Beeltsnijder in juli 1735

De door de Etstoel bevolen schriftelijke voortzetting van de appelprocedure tussen Meinderts en consorten en Luichiens nam voor Drentse begrippen veel tijd in beslag. Na ruim een jaar, op 11 juli 1735, werd het gevraagde rechtsgeleerd advies uitgebracht. Het was opgesteld door Quirinus Beeltsnijder, van wie hier een korte biografie volgt.

Quirinus Beeltsnijder was de toenmalige schulte van Rolde, waar hij in elk geval vanaf zijn huwelijk in 1710 woonachtig was. Hij was in 1679 geboren te Meppel. In 1697 werd hij als student ingeschreven in het album academicum Groningenum als 'Quirinus Beeltsnijder, Drentinus, Jur.' Daarna werd hij advocaat. Hij leek echter het belangrijke ambt van landschrijver te ambiëren. In 1721 kreeg hij, zij het niet zonder protest, toestemming om de lichamelijk verzwakte landschrijver Wolter Henrik Ellents als adjunct bij te staan. Bovendien werd hem – na eigen mondeling aandringen – toegestaan om Ellents te zijner tijd na diens overlijden op te volgen. Toen dat in 1725 het geval was, deed Beeltsnijder toch afstand van deze opvolging, waarop hij het schultambt Rolde kreeg toegewezen. Uiteindelijk zou hij nog jarenlang het ambt van landschrijver bekleden, namelijk van 1737 tot aan zijn overlijden in 1750, dus tot omstreeks zijn zeventigste levensjaar.³²

De opdracht tot het geven van een onafhankelijk rechtsgeleerd advies kreeg hij vermoedelijk via de Etstoel van de commissie in deze appelzaak. Zijn advies vormde overigens het enige originele processtuk in deze casus die daardoor een meerwaarde voor deze procesgids heeft.

Beeltsnijder ving zijn schriftelijk advies aan met de aan hem verleende opdracht, gevolgd door een uiteenzetting van de zaak in kwestie. Daarvan volgt nu een kort gedeelte:

'Bij mij onderschreven geexamineert de schriftelijke procedure voor den Loffelijken Etstoel ongedecideert hangende in saken van (...) quaestieus in cas van appel hinc inde gedaen tegens een uitsprake van Heren Gecommitteerdens van den Loffelijken Etstoel in dato den 11 Juni 1733' [moet zijn: December]

Rechtsgeleerd adviseur Beeltsnijder zocht gedegen naar het juridische meningsverschil tussen de partijen. Hij wierp de vraag op of bij het omstreden contract van eenkindschap een adoptie op zich in het leven was geroepen, of uitsluitend een adoptie in verband met het overeengekomen eenkindschap. Daartoe verrichtte hij een juridische analyse van het omstreden eenkindschaps- en huwelijkscontract van 20 november 1677. Beeltsnijder ging onder meer te rade bij de doctrine van rechtsgeleerden als Huber, Voet en De Groot. Zijn conclusie luidde dat partijen géén adoptie hadden beoogd, dat bovendien het Landrecht van Drenthe daar niet in voorzag, dat adoptie een zaak voor de Staten van Drenthe zou zijn en dat adoptie noch in Duitsland noch in Drenthe gebruikelijk was. Eenkindschappen daarentegen waren in Drenthe zeer in zwang, maar aan een dergelijke overeenkomst was inherent dat er

³² J.A.R. Kymmel, Iets over Johannes Beeltsnijder, predikant te Beilen, NDV 40 (1922) 37-38; B.M. de Jonge van Ellemeet, Drentsche regeeringspersonen en ambtenaren 1600-1795, NDV 40 (1922) 115.

kinderen uit het tweede huwelijk zouden worden geboren. Was dat niet het geval, dan zou het pactum unionis (= de overeenkomst van eenheid) vervallen. In de onderhavige casus zou het contract van eenkindschap derhalve zijn geldigheid hebben verloren. Beeltsnijder adviseerde dan ook om de erfenis in zijn geheel uit te keren aan de wettelijke erfgenamen. Hij bracht zijn (niet bindend) advies uit met aan het slot de vaker voorkomende clausule: *salvo meliori judicio*, dit is: behoudens een beter oordeel. Zijn advies sloot letterlijk af met de tekst:

‘Geheel anders is het gelegen met het geval van Roelof Dolfinge, waarover alhier tusschen partijen de quaestie is, wiens Eenkindschap noijt door de geboorte van eenige kind of kinderen is vervult geweest: om welken allen de ondergeschreven *salvo meliori judicio* geen Swarigheid soude maken om de Erfenisse van Roelof Dolfinge den Erfgenamen ab intestato te adjudiceren.

Aldus bij mij geadviseert in Rolde Den 11 Julij 1735.

Q. Beeltsnijder’

Het eindvonnis in de appelzaak Meinderts en consorten – Luichiens

Het zomerlotting van 1735 bleek op een verlate datum te beginnen, namelijk op 12 juli. Het is niet bekend waarom werd afgeweken van de voorschriften in het Landrecht. Op dit lotting werd de appelzaak tussen Meinderts en consorten tegen Luichiens definitief afgedaan door de volle Etstoel. In het lottingsprotocol is deze afdoening zeer kort weergegeven. Na inzage, lezing en onderzoek van de schriftelijke procedure en het door Beeltsnijder uitgebrachte advies wezen de Drost en vierentwintig Etten op woensdag 20 juli 1735 aan het einde van de terechtzitting van de ochtendsessie een eindvonnis. Hoewel zij daaraan formeel niet gehouden waren, namen zij het advies van de rechtsgeleerde Beeltsnijder volledig over. Daarvoor werden, zoals gebruikelijk, geen redenen gegeven.

Het vonnis luidde dat de medeappellanten Meinderts en consorten als de originele impetranten gegrond werden verklaard in hun eis. De eis tot reformatie van het vonnis in eerste aanleg werd eigenlijk impliciet toegewezen. Dat was in die zin het geval dat de Drost en vierentwintig Etten door hun uitspraak op dat moment al voorzagen in de herziening van het originele vonnis. De eis in eerste aanleg van Meinderts en consorten werd onverkort toegewezen, zij het dat de kosten van de procedures werden gecompenseerd.

Na het vonnis in appel waren de rechtspartijen Meinderts en consorten tegen Luichiens volgens het Landrecht van Drenthe uitgeprocedeerd voor de Etstoel. Het lottingsprotocol vermeldt over het eindvonnis:

‘Gesien, gelezen en geexamineert de schriftelijcke proceduire en geschepte Advijs in saken van Hinderickien Meinderts, weduwe wijlen Roelof Coops en consorten originele impetranten ter eenre, en Claas Luichies te Orvelde originele gerequireerde ter andere zijden: Kennen en verclaren de Heeren Drost en vier en twintigh etten de originele impetranten in haar genomene eisch en conclusie wel gefundeert, de kosten om redenen compenserende.’

8 EEN REVISIEZAAK VOOR DE ETSTOEL

8.1 Casus: De belediging van Jan Wolters Pol

De dorpsgenoten Jan Wolters Pol en Wijcher Harms uit Lhee nabij Dwingeloo hadden herhaaldelijk grote onderlinge onenigheid. In de jaren 1749 tot en met 1751 procedureerden ze tegen elkaar, omdat Pol zich door Harms onterecht achtte uitgemaakt voor roggedief.

Harms zou in twee instanties, zowel bij vonnis in eerste aanleg als bij vonnis in revisie, door de Etstoel van Drenthe worden veroordeeld wegens belediging van Pol. Deze zogeheten beledigingszaak is des te meer informatief doordat deze gevolgd kan worden tot en met de tenuitvoerlegging van het vonnis.³³

8.2 Het delict van verbale injurie

In boek 4 van het Landrecht van Drenthe van 1712 zijn de delicten en de breuken (= boeten) opgenomen. Daaronder bevat artikel 39 (Art. 39 bk. 4: LR 1712) de regeling van de verbale injurie: dit is belediging door woorden. De delictsomschrijving daarvan luidt: 'den anderen in dronkenen of haastigen gemoede voor een Dief, Moordenaar, Weerwolf, Tvenaar, ofte Tvenaarsche' uitschelden.

Al naargelang het gedrag van de beledigende persoon na het uitschelden, kende het delict van verbale injurie een drietal mogelijke gevolgen. Indien iemand binnen een etmaal berouw toonde en de beledigde persoon in aanwezigheid van anderen om vergeving vroeg, bestond de straf uitsluitend uit een boete van vijftig gulden. Wanneer de beledigende persoon geen berouw toonde en geen vergiffenis vroeg, maar anderzijds niet volhardde in de gedane belediging, dan wachtte hem strafverhoging. Hij verviel in dat geval naast de vijftig gulden boete tevens in de straf van het openlijk herroepen van zijn woorden voor de Etstoel en bovendien in het vergoeden van alle schade, schande en hoon. Bleef hij echter in de belediging volharden, en was de beledigde persoon in staat om die belediging te bewijzen, dan werd de 'vellige' (= gescheurde, haveloze) persoon gestraft naar het goedvinden van de rechter. Dat betekende dat de kwestie voor de Etstoel werd gebracht die de zaak in een civie-

³³ DA, Archiven van de Etstoel, inv.nrs. 14, Register lottingen, dl. 49, f. 139v-140r, f. 223-224r; dl. 50, f. 38; inv.nr. 134, Goorspraken, sept. 1749; inv.nr. 16, Stukken betreffende op de lottingen verhandelde zaken, 1635-1790.

1750. 223.

tien ingegaan, waar bij was geaccordeert, dat Elger
 een Stuk Landt de Walderische genaamt van Be-
 klaagde Soude Ontfangen, Mits daar tegens aan
 Beklaagde Boven twee Wijden Soude waken een
 Somme van 25. Gulden, Alles met Sijn Lusten en Liden
 daar by behorende, Welke Ouitenschap Beklaagde als
 nu Verwijgde, Standt te doen hebben, Contenderende
 Impt. ten einde Beklaagde gecondemneert moge wor-
 den de gelibelleerde Ouitenschap ingevolge accoort
 gestant te doen hebben, Cum Expensis, Tot erhol-
 ding van dien allegerende, dat de geposeerde Oui-
 tenschap door de selfs Delegte Land Schappien ten
 genoegte Rechten Verwesen hadde.

De Geregode daarentegens Contenderende tot aboli-
 tie officierende de Impt. de Exceptio Actionis non Com-
 potentis, om dat Impt. geen vaste goederen Soude be-
 sitten, en diensvolgens het Verbuidele goed niet Soude
 leveren. Dat ook geen Vijftigste penning in de Libe-
 rale gifte hadde betraelt. Dat ook de Ouitenschap
 door Impt. niet was Verwesen.

De Impt. replicerde, dat de Ouitenschap niet alleen
 hadde Verwesen, Maar wel van de Beste Walderische
 en Sulks met Lusten en Liden tot het Verbuidele be-
 horende. Dat Geregode hadde gepresenteert een
 flesse Wijn te geven als Impt. van de Ouitenschap
 wilde ontslaan. Dat de Exceptie non Imptentis
 actionis van selfs Soude moeten vervallen als
 Impt. hem het Verbuidele levert, Waar toe alle in-
 veerdig Soude wesen. Met wijderen

Stemmen en Verklaren de Heeren Drost en Pierentwin-
 tigh, Elten de Impt. in Sijn genomen conclusie
 wel gefundeert, Condemnerende de Geregode
 in de Kosten.

L. In Taken van Wijcher Harms tot Lee hebbende
 gerevideert van een Sententie Luffchen hem
 Resident en Jan Wolters Pol in cas van Ver-
 bale injurie den 24 Junij 1749. orgaan, Waar bij
 Resident

Afb. 6 Bladzijde uit het lottingsprotocol, waarin (onderaan) de zaak tussen Wijcher Harms en Jan Wolters Pol staat beschreven

le procedure behandelde.³⁴ Van de laatstgenoemde en meest ernstige variant is sprake in de voorbeeldcasus.

8.3 De zaak Pol – Harms in eerste aanleg

De voorjaarsgoorspraak van 1749 te Meppel

Pol had op de voorjaarsgoorspraak van 1749 een klacht ingediend, zoals bleek uit later geproduceerde geschriften in de revisieprocedure. Echter het protocol van deze goorspraak is niet bewaard gebleven. Het protocol van de najaarsgoorspraak die was gehouden op 27 september 1749 te Meppel, bevat de vermelding dat Pol uit Lhee in het voorjaar van 1749 een actie bij klacht had ingesteld over zijn plaatsgenoot Harms. Blijkens de genoemde geschriften had Pol de klachtzaak na de voorjaarsgoorspraak voortgezet met een rocht op 25 april 1749. Daarop volgde een contrarocht door Harms op 5 juni 1749. Op beide rochten waren verscheidene dorpelingen ondervraagd met het oog op getuigenverklaringen. Voor de procedure op een rocht verwijzen we naar de voorgaande subparagrafen 6.1g en 6.1h (blz. 41 en 42).

Dat deze klacht op de najaarsgoorspraak van 1749 andermaal werd vermeld, valt te verklaren met het indienen van een nieuwe klacht van Pol tegen Harms, en wel aangaande belediging van de echtgenote van Pol. Uit de later geproduceerde salvatiën bleek dat de tweede klacht niet was vervolgd vanwege een gebrek aan bewijs. De eerste klachtzaak diende voor de Etstoel op het zomerlotting van 1749.

Het zomerlotting van 1749

Het rechtsgeschil tussen Pol en Harms kwam bij de Etstoel in behandeling op de zitting van 28 juni op het zomerlotting van 1749. Daarin waren de rechtspartijen: Pol als klager en impetrant, en Harms als beklaagde en gerequireerde. Volgens de optekening in het lottingsprotocol stelde Pol in zijn eis en conclusie dat Harms in de maand januari 1749 tegen deze en gene had rondverteld dat Pol hem rogge zou hebben afgestolen. Daardoor achtte Pol zich, naar hij stelde, beschuldigd van diefstal en was hij beledigd als zijnde een dief. Zijn eis luidde: de veroordeling van Harms tot openlijke revocatie (= herroeping) van deze injurieuze woorden voor de Etstoel. Daarnaast vorderde hij veroordeling van Harms tot bidden om vergiffenis aan God, de justitie en hem als klager, en om te verklaren van klager niet te weten dan alle eer en goed. Bovendien eiste Pol betaling van een amende (= boete) van vijftig dalers aan de diaconie van Dwingeloo, en van de kosten van de procedure. Hij voerde aan dat hij de beweerdde belediging (op het rocht) bewezen had middels vijf eensluiden-

³⁴ Zie ook: E. J. M. F. C. Broers, *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1568-1795*, Brabantse Rechts-historische Reeks 9 (Assen 1996).

de verklaringen van getuigen. Verder zou Harms hebben rondverteld dat Pol een schaap en een kip van Harms had gestolen, waarover echter geen actie was ingesteld.

Harms concludeerde in zijn onmiddellijk daarop volgend antwoord tot absolutie (= ontslag van het gevorderde, ofwel afwijzing van de eis). Hij wierp daarbij Pol de exceptie *non competens actionis* tegen, het verweer dat hem geen rechtsactie toekwam. Harms stelde daartoe dat de rogge(opbrengst) van zijn boerenplaatsje voor een periode van elf jaar was verkocht en dat hij van die rogge vier vijf³⁵ had gehouden en verkocht aan Jan Alberts Holtinge. Zonder dat Harms wist dat Jan Alberts Holtinge daarvan twee vijfmen aan Pol had overgedaan, had laatstgenoemde die twee vijfmen bij hem weggehaald. Daarenboven zou Pol zonder te betalen een garfdeel hebben weggehaald van een akker van elf schepel land en bovendien was een schaap met het oormerk van Harms door Pol verkocht aan Vriesen (vermoedelijk: Friezen).

In repliek werd door Pol gesteld dat beklagde Harms ook thans nog bij de gewraakte belediging bleef. Wat betreft het financiële aspect beriep hij zich alsnog op compensatie van betaling tegenover Harms. Hij had inderdaad de twee vijf rogge ontvangen die hij overgenomen had van Jan Alberts Holtinge. Echter Harms was hem nog penningen verschuldigd op grond van een eerder uitgesproken veroordelend vonnis vanwege 'een snee in de hand.'

Bij het dienen van dupliek liet de beklagde en gerequireerde Harms zijn vorige middelen instaan. Het vonnis luidde dat de Assessor en vierentwintig Etten de klager Pol in zijn eis en conclusie wel gefundeerd (= gegrond) verklaarden. Harms werd veroordeeld tot al hetgeen door Pol was gevorderd; hij was dus allereerst verplicht om openlijke herroeping van de belediging te doen ten overstaan van de Etstoel. Over de exceptie die namens Harms bij het antwoord was ingediend, werd in het lottingsprotocol merkwaardigerwijs met geen woord nader gerept. Gezien het gewezen vonnis zal deze niet door de Etstoel zijn toegelaten.

8.4 De zaak Harms – Pol in revisie

De gravamina revisionis door Harms

Harms zou zich niet neerleggen bij het veroordelend vonnis dat in eerste aanleg tegen hem was gewezen. Aangezien dit vonnis door het voltallige college van Assessor en vierentwintig Etten was uitgesproken, stond voor Harms het rechtsmiddel van revisie open. Zoals gezegd, was dit wettelijk geregeld in de artikelen 71-76 bk 2: LR 1712. Harms verzocht aldus revisie 'in cas van verbale injurie'. Van zijn oorspronkelijk revisieverzoek is geen geschrift bewaard gebleven; zie voor het verzoek tot revisie en een voorbeeld daarvan de paragrafen 6.3a en 6.3b (blz. 46). Wel be-

35 Vijm, ook: fijm, viem, vim, vimme, vemme. Is: hoop, stapel. Een getalsmaat voor hout, riet, koren, etc. Een vijf bevat 100 tot 104 garven of schoven. Een schoof is een gemaaide, samengebonden bundel halmen.

30. Junij

Revident waar gecondemneert de injuriënse
 Easter woorden van Rogge dief openlyk voor den
 Loffel. K. bel te moeten revoceren, Mits God, de
 Justitie en Jan Wolters Pol om vergiffenis
 te bidden, en te verklaren van den Selven niets
 anders te weten als alle eer en goed met Con-
 demnatie in de Rotten der procedure, een
 Amende van Vijftigh Dalers aan de Armen
 te Dwingelo, Onverhoort des Heeren Breuke;
 Verminderende Wijer Harms Bij dese Sententie
 ten hoogsten gepraveert te wesen, om dat de
 geprotaceerde injuriënse woorden niet animo
 injuriandi Soude hebben gesproken. Seikende
 het woort van afstelen te expliceren, dat in
 geen quaden Sin Soude gebruikt zijn, als of
 Gerevideerde eens anders goed dols malo soude
 hebben gecontrateert. En dat in Causis edictis
 als injuriën, de woorden in een goeden Sin Sou-
 den moeten genomen worden. Dat Gerevideer-
 deus Vrouw Impt. Vrouw Swaartijde Soude
 hebben geïnjurieert en dat na rechte de Conpen-
 satie Polts post latam Sententiam Soude
 plaats hebben. Dat Gerevideerde hem ook Schu-
 de aan sijne goederen hadde toegebracht. Con-
 tenderende oversulks Salvo honore tot reformatie.
 De Gerevideerde Jan Wolters Pol contenderende
 tot Confirmatie van de Sententie à qua, alle-
 geerde deselve na rechte orgaan te zijn, om dat
 Gerevideerde als Originels Aanlegger sijne
 posita ten klagte ten gensege reghens hadde
 bewesen als dat Revident tegens dese en gene
 Soude hebben gesprongeert, dat Gerevideerde enige
 Rogge Soude hebben gestolen, en Sulks geen een
 maal, maar verscheiden malen, op verscheiden
 tijden en plaatsen. Latende Revident het niet
 alleen Bij rogge dieverie, Maar heeft daar en bo-
 vens Gerevideerde geinsimuleert dat een Schapp
 en Henne Soude hebben gestolen. Dat Revi-
 dent Bij de klagte op de goosprake de injuriën

Radens

Afb. 7 Tweede bladzijde van de zaak tussen Wijcher Harms en Jan Wolters Pol

waard gebleven zijn de grieven in revisie. Daaruit bleek dat op 30 augustus 1749 het geschrift met de *gravamina revisionis*, de grieven in revisie, namens Harms was overgegeven aan landschrijver Quirinus Beeltsnijder.

De exhibitie, het bewijs dat het stuk aan hem was overgegeven, werd op de *gravamina* in de kantlijn links boven genoteerd als volgt: 'Deze *gravamina revisionis* zijn door Wicher Harms van Lhee aan mij ondergeschreven geexhibeert op Saturdagh den 30 Aug. 1749 des voormiddags omtrent elf uren in Rolde ut supra. Q. Beeltsnijder.' [ut supra = als boven].

Deze *gravamina* waren opgesteld op 21 augustus 1749 namens de revident Harms, die dus de eiser in revisie was, door advocaat J. van de Kolk uit Meppel. Deze bleek daartoe speciaal te zijn gemachtigd door het college van de Drost en Gedeputeerden. Kennelijk had dit college het revisieverzoek van Harms ingewilligd en daarbij overige noodzakelijke voorzieningen getroffen. De *gravamina* zijn opgesteld in een lopend betoog van veertien pagina's; ze zijn dus niet artikelgewijs ingedeeld. Het geschrift dat gedegen onderbouwd is en veel rechtsgeleerde citaten geeft, is retorisch en zelfs humoristisch van stijl.

Namens Harms stelde advocaat Van de Kolk voorop dat revisie verzocht moest worden om de reden dat de gerevideerde Pol, dus de verweerder tegen wie revisie was ingesteld, nooit voldoende zou kunnen aantonen dat de voorgewende beledigende woorden niet *animo injuriandi*, dit is met de opzet om te beledigen, waren uitgesproken. Als toelichting daarop werd gesteld dat de uitleg van de betekenis waarin de revident het woord afstelen gebruikt zou hebben, cruciaal was. Het woord afstelen zou bij de gevolgte juridische procedures in te verschillende en elkaar tegensprekende betekenissen zijn gebruikt. Dit gold zowel voor de klacht als voor de rochtbrief en de getuigenverklaringen. Voor wat betreft de rochtbrief zou dit moeten leiden tot interne tegenstrijdigheid. Het woord afstelen zou in goede zin uitgelegd moeten worden.

Nu volgt dienaangaande een letterlijke passage uit de *gravamina* waarin aan het slot de processuele houding van de wederpartij werd aangevallen.

'Zoo volgt hier uit *prono alveo* [in gunstige zin], dat het woordt van stelen art:7 P:R: [Parthijs Rogtbrief] moet genomen worden voor nemen animo non frauduloso, gelijk parthij zelfs dat woordt van stelen art:10 P:R: komt te interpreteren: Hier uit ziet men dat het grooste fundament van parthijs clagte op het woordje stelen of afstelen heeft berust, en hij in zijne rochtbrief A: dat zelve woordt heel anders als wel in zijne clagte heeft verstaan, zoo dat de getuigenisse in Parthijs Rogtbrief gedaan, zijne clagte geensins bewaarheidt of confirmeert, maar integendeel vlak tegen komt te spreken; moettende zijne heele actie niet anders als eene opgeraapte en uit woorde zifterije gesprooten, worden geconsidereert, en hij zelve als een temerarius litigator [= lichtvaardige pleiter] worden geconsidereert, welke woorden, die hij zelfs voor geen lasterwoorden in zijne uitdrukkingen houdt, voor injurieuse woorden wil laten gelden, alleen (naar allen schijn) om uit een soort van picante-rij door swarte gal voortgebragt, eenen ander met pleit lastig te vallen.'

Het betoog van de *gravamina* ging over in een toelichting waarom de revident Harms een gerechtvaardigd beroep op compensatie (= vergelijking, vergelding) zou kunnen doen, dus op compensatie van belediging. Hij zou zich even zo goed bele-

digd achten, zowel door de aantijgingen van de echtgenote van Pol als door beschuldiging van kippendiefstal, verkoop of diefstal van een schaap enzovoort. In de laatste grief van de gravamina werd aangevoerd dat de vermeende beledigende woorden dienden ter gerechtvaardigde verdediging door Harms. Na de woorden 'contenderende dieshalven' volgt een clausule waarmee alle gravamina en salvatiën afsluiten: 'ex dictis dicendis nobiliterque supplendis'. De vertaling daarvan luidt bij benadering: uit de dingen die gezegd zijn, die gezegd moesten worden en die op edele wijze moesten worden gesmeekt. Een dergelijke tekst is op te vatten als een beleefdheidsfrase van de advocaat tegenover de rechter.

Onder de hoofdtekst stond de conclusie van advocaat Van de Kolk namens zijn cliënt, namelijk de herziening in revisie van het bestreden vonnis. Dan volgt nu het afsluitend gedeelte van de gravamina.

'Want (om deze zaak kortelijks te beantwoorden) zal ik maar vragen of men een getuige tegens zich geproduceert, zoo in civilibus als criminalibus causis, niet vermag te reprocheren, en hem tot een schelm maken? Geen regtsgeleerde of practizijn zal dit kunnen ontkennen: Is dit nu waar, waarom zoude dan een reus [beklaagde] den actor tot geen schelm mogen maken, om zich te defenderen. Zoo wel als een reus of actor het een getuige tegen zich geproduceert, mag doen? Jaa, eene semiplena probatio [half(vol) bewijs] in dezen, zoude genoeg zijn. De rede hiervan geeft den geleerden Regtgeleerden en practizijn Carpzovius def: for: part: 4 contt. 42: def: 7.³⁶ quia, nempe, pro defensione sui juris potius, quam animo injuriandi, ejus modi reus hoc fecisse praesumitur [s = r] [= aangezien de gedaagde immers verondersteld wordt, dit op die wijze gedaan te hebben, eerder ter verdediging van zijn recht dan met de bedoeling te beledigen]. Die zelfde rede stellen wij hier ook; Dat zoo de revident als reus in zijne rochtbrief en in zijne andwoordt, en dupliec, eenige zaken de eere en agting van gerevideerde verkleinende, heeft bijgebracht, hetzelfde niet geschiet is om gerevideerde te injurieren, maar om zich zelve te defenderen. Hier mede vermeindt revident zijne gravamina revisionis ten genoegen regtens te hebben gededuceedt, en geadstrueert, contenderende dieshalven ex dictis dicendis nobiliterque supplendis; salvo honore curiae [= behoudens alle eer aan het rechtscollege].

Meppelte
den 21 aug. 1749

Tot wettige reformatie der sententie a qua.
Waartoe met eisch van kosten, nomine revidentis contendeert.
J. v.d. Kolk, als hiertoe door mijne Heren Drost en Gedeputeerden specialiter, geauthoriseert.'

De salvatiën revisionis door Pol

Op 29 september 1749 werden de salvatiën *revisionis* namens de gerevideerde Pol in geschrift overgegeven aan landschrijver Beeltsnijder. Salvatiën zijn letterlijk: ontlastende verklaringen, hier in revisie. Dit lijkt correct binnen de termijn van vier weken na de kennisname van de gravamina te zijn. Ze waren op 23 september 1749 opgesteld door advocaat H. Galama te Beilen. Ook de salvatiën waren voorzien van een

³⁶ B. Carpzovius, *Definitiones forenses ad constitutiones Saxonicas*, Francofortii 1660, Lipsiae 1663, 1694, 1702, 1721.

1750.

224.

hadde ontkeent. Maar dat art: 18. en 19. van deszelfs
 Regt hadde getragt te bewijzen dat Gerevideerde een
 dief was, en niet alleen een misge dief, maar dat
 ook Keen of turf onrechtmatelijk. Zonde hebben ge-
 men en daar en boven des Resident's Versken ver-
 gijft. Althende Resident door Sijne Belegte Be-
 wisdommen niet alleen bij de injurie gepersisteert
 Maar deselve geaggreveent door dien bij Sijne Lastor
 worden ten dage des disjuncts heeft gepersisteert
 Maar cortegens niet in Consideratie van Komende
 uitwlijt van de Resident als dat geen animus
 injuriandi zonde hebben gehad, en dat aan het
 woord afstellen in geen quaden Sin Soude ge-
 bruikt zijn.

Gerevideerde vermeent de animus injuriandi in
 desen so notoir te zijn, als oyt, wanneer geconsi-
 deroert wort, dat men bij de lites Contestatie des
 injurie ontkeent bij het Beleggen der Bondscheppen
 de Elsevier soekt te bewijzen, en also te persisteren
 so door het Stellen Sijner Vraagstukken, als bij
 Mondelinge disjuncten op den Lottingh. En dan in
 in cas van revisie te leggen geen animus injuri-
 andi te hebben gehad. Resident sal nocht aan
 het woord afstellen geen goeden Sin Konnen geven
 en als Resident geen dolus Malus Soude hebben
 gehad, waarom Sullis op de klage of het Regt
 niet geantwoort. Met wijderen

Certificace de ondergeteek-
 ten dat Wijcher Harms
 van deel na dat verzoeken
 van de Heer Galma
 gevraagd is om er bij te
 worden te zijn op de
 den openlijst worden
 C. van de Heer gecon-
 of herroepen. Wijzende de Resident in de kosten.
 worden tegen den Heer
 Pol niet gestelt, en daar bij ver-
 klaart om vergoeding
 te betalen, en den Heer
 Pol niet te betalen als
 alle eer en goed. Datum
 1751. den 23 Junij.

1751. (was gelezen)
 J. Rijnveld

Martis den 7. Julij Ante Meridieem.
 Gehoort het Rapport der Heeren Gecommitteerden
 Vlaande Lottingh gestelt in zaken van Grietien
 Lunsche Pieter Edinghe questieus in
 cas van Separatie van tafel en bedde.
 Wijzen de Heeren Drost en et. Etten en van
 Thorsen

Afb. 8 Derde bladzijde van de zaak tussen Wijcher Harms en Jan Wolters Pol

exhibitum van de landschrijver. De salvatiën van advocaat Galama voor de gerevideerde Pol betreffen een lopend betoog van tien pagina's in een korte en bondige stijl.

De hoofdzaken uit de salvatiën waren de standpunten dat het vonnis door Assessor en 24 Etten wettig was gewezen zonder enige rechterlijke dwaling, dat de gerevideerde zijn klacht voldoende had bewezen en dat het thans bestreden vonnis in stand behoorde te blijven en nagekomen te worden. Daarbij werd toegelicht dat het alsnog gedane beroep op compensatie van de belediging als een poging begrepen diende te worden om de zaak over een andere boeg te gooien; dit was een laatste middel om de veroordeling tot revocatie alsnog tegen te gaan. Advocaat Galama was de mening toegedaan dat de revident destijds bij de behandeling ter terechtzitting de exceptie van compensatie had moeten indienen. De salvatiën werden afgesloten met als hoofdvordering de bevestiging van het bestreden vonnis.

Tot zover strekte de schriftelijke fase in het revisieproces.

De revisiezaak op het zomerlotting 1750

De behandeling door de Etstoel van de revisiezaak tussen Harms en Pol vond plaats op het zomerlotting van 1750 dat begonnen was op dinsdag 30 juni. Dit was het eerstvolgende lotting waarop twaalf nieuwgekozen etten waren aangetreden, zodat een gewijzigd college zich over de zaak zou buigen. Volgens het lottingsprotocol kwam deze rechtszaak in behandeling op de middagsessie van maandag 6 juli 1750.

Hierna volgt in gedeelten de volledige tekst van het lottingsprotocol aangaande de behandeling van de beledigingszaak in revisie. De tekst begon met een uiteenzetting van de voorliggende casus:

'In saken van Wijcher Harms tot Lee hebbende gerevideert van een sententie tusschen hem Revident en Jan Wolters Pol in cas van verbale injurie den 24 Junij 1749 ergaan, waar bij Revident waar gecondemneert de injurieuse lasterwoorden van Roggedief opentlijk voor den Loffelijken Etstoel te moeten revoceren, mits God, de Justitie en Jan Wolters Pol om vergiffenis te bidden, en te verklaren van den selven niets anders te weten als alle eer en goed, met condemnatie in de kosten der proceduire, een amende van vijftigh Dalers aan de armen tot Dwingelo, onverkort des Heeren breuke;'

Vervolgens was in het lottingsprotocol de toelichting opgetekend die revident Harms bij eis en conclusie in revisie aanvoerde op zijn bezwaren tegen het door de Etstoel gewezen vonnis. Aan deze toelichting lagen de gravamina ten grondslag. Zijn eis in revisie was reformatie (= hervorming) van het gewezen vonnis.

Deze passage in het lottingsprotocol luidt als volgt:

'Vermeinnende Wijger Harms bij dese sententie ten hoogsten gegraveert te wesen, omdat de gepraetexeerde [= voorgewende] injurieuse woorden niet animo injuriandi soude hebbe gesproken. Soekende het woort van afstelen te expliceren, dat in geen quaden sin soude gebruikt zijn, als of Gerevideerde eens anders goed dolo malo [= te kwader trouw] soude hebben gecontracteert. En dat in causis odiosis [= vijandige zaken] als injurien, de

woorden in een goeden sin souden moeten genomen worden. Dat gerevideerdens vrouw Impetrants vrouw swaarijk soude hebben geïnjureert, en dat na regte de compensatie selfs post latam sententiam [= na een uitvoerig vonnis] soude plaats hebben. Dat Gerevideerde hem ook schade aan sijne goederen hadde toegebracht. Contenderende oversulks salvo honore [= behoudens achting] tot reformatie.'

Dadelijk na het dienen van eis en conclusie door Harms diende de gerevideerde (en originele aanlegger) Pol van antwoord, dus op dezelfde zitting van de Etstoel. Hij ving daarbij aan met de gebruikelijke, tegenovergestelde eis in revisie: de confirmatie, de bevestiging, van de sententie *a quo*, van het vonnis waarvan hoger beroep was ingesteld. Ter adstructie van zijn eis werden relevante punten uit zijn salvatiën aangevoerd.

Waar het lottingsprotocol geen kwalificatie geeft, zullen we deze procesfase 'eis en conclusie in revisie' en 'antwoord in revisie' noemen. Deze terminologie wordt namelijk in andere revisieprocessen dan deze voorbeeldcasus ook gehanteerd.

Nu volgt de bijbehorende optekening in het lottingsprotocol.

'De Gerevideerde Jan Wolters Pol contenderende tot confirmatie van de sententie *a quo*, allegerde deselve na regte ergaan te sijn, omdat Gerevideerde als originele aanlegger sijne posita ter klagte ten genoegte regtens hadde bewesen, als dat Revident tegens dese en gene soude hebben gespargeert [= verspreid], dat Gerevideerde eenige Rogge soude hebben gestolen, en sulks geen eenmaal, maar verscheiden malen, op verscheiden tijden en plaatsen: latende Revident het niet alleen bij rogge dieverie, maar heeft daar en bovens Gerevideerde geinsimuleert [= ervan beticht], dat een schaap en henne soude hebben gestolen. Dat Revident bij de klagte op de Goorsprake de injurie hadde ontkent. Maar dat art: 18 en 19 van desselfs Rogt hadde getragt te bewijzen, dat Gerevideerde een dief waar, en niet alleen een Roggedief, maar dat ook veen of turf onregtmatig soude hebben genomen en daar en boven des Revidents verken vergiftigt: Hebbende Revident door sijne belegte bewijsdommen niet alleen bij de injurie gepersisteert, maar deselve geaggreveert doordien bij sijne lasterwoorden ten dage des dispuits heeft persisteert. Waar en tegens niet in consideratie kan komen de uitvlugt van de Revident, als dat geen animus injuriandi soude hebben gehad, en dat het woord afstelen in geen quaden sin soude gebruikt sijn. Gerevideerde vermeent de animus injuriandi in desen so notoir te sijn, als oijt, wanneer geconsidereert wort, dat men bij de litis contestatie de injurie ontkent, bij het beleggen der kondschappen [= inlichtingen] de dieverie zoekt te bewijzen, en also te persisteren, so door het stellen sijner vraagstukken, als bij mondelinge disputeren op den Lottingh. En dan nu in cas van revisie te seggen geen animus injuriandi te hebben gehad. Revident sal nooit aan het woord afstelen geen goeden sin kunnen geven en als Revident geen dolus malus soude hebben gehad, waarom sulks op de klagte of het Rogt niet geantwoord'.

Het vonnis in de revisiezaak Harms – Pol

Na het dienen van eis in revisie door Harms en het dienen van antwoord in revisie door Pol zou, zoals in andere revisiezaken wel het geval is, van repliek en dupliek in revisie gediend kunnen worden. In de onderhavige zaak is niet duidelijk of er repliek en dupliek in revisie plaatsvond. Er staat daarover namelijk niets opgetekend in het lottingsprotocol. Terwijl de behandeling van de revisiezaak tussen Harms en

Pol het gebruikelijke verloop lijkt te hebben, ontbreken daarin aanduidingen van de procesfasen. Hierover tasten we in het duister.

Volgens het lottingsprotocol werd derhalve na het dienen van eis en antwoord in revisie onmiddellijk het vonnis in revisie gewezen door de Drost en vierentwintig Etten. Het vonnis luidde dat het vonnis dat in eerste instantie was gewezen, nu door de Etstoel werd bevestigd: 'confirmeren de sententie a qua'. Het vonnis in revisie impliceerde dat de oorspronkelijke vordering in eerste aanleg aan gerevideerde Pol werd toegewezen. Bovendien werd de revident Harms veroordeeld in de kosten.

Nu volgt de korte tekst over het vonnis, gewezen op maandag 6 juli 1750. Dit is tevens de afsluitende tekst in het lottingsprotocol over deze revisiezaak.

'met wijderen kennen en verklaren Drost en Vierentwintigh Etten, en confirmeren de Sententie a qua, condemnerende de Revident in de kosten.'

De ten uitvoerlegging van het vonnis op het zomerlotting 1751

Bij uitzondering verschaften de lottingsprotocollen na afloop van het zomerlotting van 1751 opheldering over de ten uitvoerlegging van het veroordelend vonnis. Daaruit bleek dat de revocatie door Harms ten overstaan van de Etstoel op grond van het vonnis in eerste instantie, gewezen op het zomerlotting van 1749, niet had plaatsgevonden. Bij een dergelijk vonnis waarbij de veroordeelde een hoogstpersoonlijke prestatie moest leveren (zoals bijvoorbeeld ook het nakomen van trouwbeloften) lijkt het afdwingen daarvan niet gerechtvaardigd omdat een revisieverzoek namens Harms werd ingewilligd. Toch was de hoofdregel volgens art. 71 bk. 2: LR 1712 dat het instellen van revisie de tenuitvoerlegging van het gewezen vonnis niet in de weg stond.

Echter Harms bleek nadat hij in het revisieproces andermaal in het ongelijk was gesteld, op het zomerlotting van 1750 nalatig te zijn gebleven om een openlijke herroeping van zijn woorden voor de Etstoel te doen. Daarom had Pol tegen het winterlotting van 1750 een aanzegging tot nakoming gedaan aan Harms; echter tevergeefs. Dit feit constaterende, verscheen advocaat Galama blijkens het desbetreffende lottingsprotocol namens Pol op het winterlotting van 1750. Advocaat Galama deed een voorstel aan de Etstoel ten einde de ten uitvoerlegging van het vonnis af te dwingen. De Etstoel gaf daarop een dispositie, een beschikking, waarbij werd bepaald dat Harms het gewezen vonnis op de tweede dag van het eerstkomende zomerlotting zou moeten nakomen. Zou Harms dan alsnog in gebreke blijven, dan zou de Etstoel nader oordelen naar bevind van zaken. Overigens illustreert deze sessie van de Etstoel dat de vierentwintig etten op het lotting vergaderden en besluiten namen zonder de drost of assessor als voorzitter.

Dan volgt nu de desbetreffende tekst uit het winterlotting van 1750.

'Gehoort de propositie van de Advocaat Galama behelsende, dat Wijcher Harms van Lee bij Lottinks sententie tusschen hem en Jan Wolters Pol van Lee ergaan van den 24 juni 1749 en in cas van Revijs op den Lottink van den 30 juni 1750 geconfirmeert, was gecon-

demneert, dat hij zijn uitgegotene injurieuse woorden openlijk voor de Etstoel sal revoce-
ren, den Impetrant Jan Wolters Pol om vergiffenis bidden en te verklaren van hem niet te
weten als alle eere en goed, en verders dat Jan Wolters Pol tegens desen Lottink hadde
doen denuntieren Wijcher Harms tot Lee om aan voorschreven sententie te moeten vol-
doen, dog dat deselve daar in tot dus verre nalatig was gebleven. Versoekende oversulks,
dat alhier sodane dispositie mogte worden gemaakt: Ten eijnde Jan Wolters Pol het effect
van voorschreven sententie mogte genieten.

Hebben de Heeren vierentwintigh Etten verstaan dat de Gerequireerde Wijcher Harms
op den tweden dag van het eerstkomende Somer Lottink aan meergemelte Sententie sal
moeten voldoen. Bij manquement van dien en Gerequireerde hier in nalatig blijvende, sal
ter instantie van Jan Wolters Pol hier tot laste van de Gerequireerde Wijcher Harms soda-
nig worden voorsien als na bevindinge van saken sal worden geoordeelt te behoren.'

Het vonnis was op de voorgeschreven dag van het zomerlotting van 1751 daadwer-
kelijk ten uitvoer gelegd met de nakoming door Harms in aanwezigheid van de ad-
vocaat van de tegenpartij Galama. Dit bleek uit een latere notitie in de kantlijn van
het lottingsprotocol van het zomerlotting van 1749. Deze notitie bij de optekening
van het behandelde in deze rechtszaak, betrof de verklaring van landschrijver Jan
Kymmell die de opvolger was van Beeltsnijder na diens overlijden. De kanttekening
luidde als volgt:

'Certificere ik ondergeschrevene dat Wijcher Harms van Lee (na dat bevorens aan de Ad-
vocaat Galama gevraagd is om erbij tegenswoordig te zijn) op heden openlijk voor den
Etstoel heeft gerevoceert of herroepen de injurieuse woorden tegens Jan Wolters Pol uit-
gegoten, en daarbij verklaart om vergiffenis te bidden, en van Jan Wolters Pol niet te wee-
ten als alle eer en goed. Actum Assen den 23 Junij 1751.(was getekent) J. Kymmell. 1751.'

9 HET ARCHIEF VAN DE ETSTOEL VAN DRENTHE

Voor onderzoek in het archief van de Etstoel van Drenthe is het Drents Archief te Assen de aangewezen instelling. Het archief van de Etstoel kent een inventaris met de titel: *Archieven van den Etstoel en van de hem opgevolgde collegiën tot 1811*. Deze inventaris is van de hand van de oud-rijksarchivaris Mr. J.G.C. Joosting en uitgegeven te Leiden in 1909. In deel A.I., het grootste onderdeel van deze inventaris, is het 'Archief van Drost en 24 Etten (De Etstoel) 1518-1791' te vinden met onder nummer veertien de inventaris van de lottingsprotocollen. Dit is de rijkste en meest omvangrijke bron voor onderzoek. Civiele procesdossiers zijn immers niet vervaardigd voor de Etstoel. De archieven van de rechtscolleges die de Etstoel opvolgden, te weten van 1791 tot 1811, bevinden zich eveneens in het archief van de Etstoel van Drenthe.

De lottingsprotocollen zijn voor de periode 1609-1791 in fotokopie te raadplegen in zesenzestig delen die elk uit een aantal banden bestaan. Een aantal delen is destijds voorzien van alfabetische indices op de voornaam van een procespartij (meestal de eiser) of de beginletters van een zaak. De overige stukken zijn als originelen te onderzoeken. Dit geldt ook voor de bewaard gebleven protocollen van de goorspraken 1640-1643 en 1698-1791; vòòr die tijd zijn deze deels in druk uitgegeven, deels opgenomen in de lottingsprotocollen.

Een nadere toegang op de lottingsprotocollen is de moderne index op persoons- en plaatsnamen; deze betreft twee tijdvakken. Bovendien is door het Drents Archief over een drietal tijdvakken een negendelige juridische zakenindex op de lottingsprotocollen vervaardigd. Deze is alfabetisch gerangschikt met voornamelijk juridische descriptoren.

De ordelen van de Etstoel vanaf het eind van de veertiende tot het begin van de zeventiende eeuw (1399-1604) zijn in moderne uitgaven ter beschikking voor onderzoek. Deze zijn van de hand van F. Keverling Buisman: *De Etstoel en zijn ordelboeken in de vijftiende eeuw*, Werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht no.14 (Zutphen 1986), *Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1399-1447*, idem no. 15 (Zutphen 1987) en *Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1450-1504*[1518], idem no. 23 (Zutphen 1994). Daarvoor waren reeds uitgegeven: J.G.C. Joosting (ed), *Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1518-1604*, idem, eerste reeks no.16 (Den Haag 1893) en van de hand van: J. Heringa, F. Keverling Buisman, D.T. Koen en P. Brood, *Drentse rechtsbronnen, Willekeuren / Goorspraken / Indices / Supplement op de ordelen van de etstoel*, idem no. 7 (Zutphen 1981).

10 BRONNEN EN LITERATUUR

Voor wat betreft de civiele procespraktijk bij de Etstoel van Drenthe vanaf ongeveer 1600 zijn er geen handleidingen bekend. De onderzoeker kan wel beschikken over de teksten van het Landrecht van Drenthe. In de *Collectie handschriften* en de *Collectie Gratama* in het Drents Archief berusten meerdere geannoteerde en van aantekeningen voorziene exemplaren in handschrift van het Landrecht van Drenthe van 1614. Eén handschrift is in eigentijdse druk uitgegeven: *Het Landrecht van Drenthe van 1614*, bewerkt door J.E. Ennik (Meppel 1979). In de twee genoemde collecties bevinden zich ook meerdere exemplaren van het destijds in druk uitgegeven Landrecht van Drenthe van 1712, te weten: *Het Landrecht van Drenthe, vastgesteld op 22 maart 1712 door Ridderschap en Eigenerfden*, gedrukt door Catharina Zandt (Groningen 1713). Aan de meeste edities zijn tevens *Nadere resolutiën, placcaten en reglementen* toegevoegd.

Enkele formulierboekjes kunnen inzicht geven in het aanhangig maken van procedures. Een voorbeeld daarvan is: *Collectie Handschriften*, inv.nr. 65, *Formulierboek van privaat burgerlijke en andere acten van procederen volgens het Drentsche Landregt* (zonder jaar, gedateerd tweede helft achttiende eeuw). In de collectie *El-lents / Hofstede* bevindt zich welgeteld één leerboekje met eenvoudige vragen en antwoorden aangaande het Drentse procesrecht (achttiende eeuw).

Als literatuur betreffende de rechtspraak in Drenthe kan genoemd worden:

- I.H. Gosses, *De organisatie van bestuur en rechtspraak in de Landschap Drenthe (tot den tijd der Republiek)* (Groningen/Batavia 1941).
- S. Gratama, *Een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van Drenthe, meer bijzonder de rechters en de rechtspleging betreffende* (Assen 1883). Deze dissertatie betreft vooral de vijftiende en de zestiende eeuw.
- F. Keverling Buisman, *De Etstoel en zijn ordelboeken in de vijftiende eeuw*. Werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht no.14 (Zutphen 1986). Dit werk vangt aan met een uitvoerige behandeling van de vijftiende-eeuwse rechts- en bestuursinstellingen in Drenthe.
- J. Linthorst Homan, *Drenthe's Rechtsgroei. Een beknopt overzicht van de geschiedenis van het recht in Drenthe* (Assen 1932). Dit boekwerkje beoogt een gids te zijn.
- J.S. Magnin, *Geschiedkundig overzicht van de besturen die voor de herstelling van Nederland in 1814 elkander in Drenthe zijn opgevolgd* (Groningen 1830-1850).
- H.G.G. Becker, *De organisatie van de rechtspraak in Drenthe vóór 1811*, in: R.H. Alma en W.E. Goelema ed., *Rechtspraak in Drenthe* (Groningen 1995). Dit betreft een bijdrage aan het gedenkboek ter gelegenheid van de verbouwing en uitbrei-

ding van het Paleis van Justitie te Assen.

P. Brood, *Belastingheffing in Drenthe 1600-1822* (Meppel/Amsterdam 1991). In deze dissertatie wordt aandacht besteed aan de rechtspraak op de rechtdagen van het College van Drost en Gedeputeerden.

F.R.H. Smit, *Bestuursinstellingen en ambtenaren van de Landschap Drenthe, 1600 tot 1750* in: *Drentse Historische Studiën VIII* (Assen 1984).

Een handig hulpmiddel bij het raadplegen van juridische teksten is:

[F.L. Kersteman], *Practisyns Woordenboekje of Verzameling van meest alle de woorden in de rechtskunde gebruikelijk*, fotomechanische herdruk Den Haag 1996, CB-reeks nr 14.

Vermeldenswaard is de omvangrijke bibliotheek van het Drents Archief. Met name de catalogus van de 'boekerij' van Mr. L Oldenhuis Gratama (Den Haag 1914) bevat voor de onderzoeker interessante werken.

11 LIJST VAN ILLUSTRATIES

- Omslag: Landschapszegel van Drenthe (Drents Archief)
- blz. 9: Kaart van Drenthe, door Cornelis Pijnacker, 1634. (Drents Archief, Topografische Atlas)
- blz. 16: Het Landschapshuis in Assen, door Cornelis Pronck, 1735. (Drents Museum)
- blz. 23: Reconstructie van de zaal in het Landschapshuis, waar de Etstoel zijn zitting hield, 1873. (Drents Archief, Topografische Atlas)
- blz. 27: Titelpagina van het manuscript-landrecht van Drenthe, waarin dr. Cornelis Pijnacker zijn annotaties maakte, z.j. (Drents Archief, Archief Heerlijkheid Hoogersmilde)
- blz. 29: Titelpagina van *Het Lantrecht van Drenthe*, uitgegeven door Catharina Zandt, Groningen 1713
- blz. 59, 62, 65: Bladzijden uit het lottingsprotocol van de Etstoel, waarop de zaak Pol-Harms is geschreven, 1750 (Drents Archief, Archief Etstoel)

12 GLOSSARIUM

absolutie	ontslag (van vervolging in rechte)
actum [ut supra]	gedaan [als boven] (hiermee wordt bedoeld dat de in het stuk in kwestie beschreven handeling heeft plaatsgevonden op de boven aan het stuk vermelde datum)
adjudiceren	toewijzen, aanwijzen
admitteren	toelaten
allegeren	aanvoeren, iets beweren (in rechte)
antwoord	de reactie op de eis van de eiser in de procedure
apostille	kantbeschikking op een ingezonden verzoekschrift
appel	hoger beroep
appellant	degene die in hoger beroep gaat of is gegaan
artikelen	punten of onderdelen van een schriftuur in een proces
authorisatie	machtiging, verlening van bevoegdheid (door de Etstoel aan een commissie uit zijn midden)
beclaaghde	partij tegen wie in rechte een klacht door de eiser is ingesteld
cas	zaak, geval (de term wordt meestal gebruikt in een uitdrukking: in cas van appel, triomf, enz.)
causa	(letterlijk:) zaak; de zaak waarover het geding gaat
citatie	dagvaarding; oproep om voor een rechterlijke instantie te verschijnen; Etstoel: benaming voor een op dagvaarding te wijzen rechtsproces
citeren	dagvaarden
commissie	een aantal etten, door de Etstoel uit zijn midden aangewezen, plus de landschrijver, aan wie opdracht inzake het beslechten van een geschil in een rechtsproces werd gegeven
commissie cum plena	zie: commissie, aangevuld met: als waren zij voltallig
compareren	het verschijnen voor een rechter of op een zitting
conclusie	besluit, samenvatting; Etstoel: samenvatting door de landschrijver na het stemmen door de dingspillen op het lotting
condemnatie	veroordeling
confirmatie	bevestiging in hoger beroep van een eerder gewezen vonnis
contenderen	vorderen, eisen van wat men wil van de tegenpartij
contrarocht	terechtzinging van de schulte waarop de gedaagde zijn

	tegenbewijzen laat verifiëren en getuigen doet horen voor het proces bij de Etstoel
contumacie	het niet verschijnen voor de Etstoel wanneer men wel daartoe verplicht is als procespartij
cum expensis	(letterlijk:) met de kosten, dat wil zeggen dat men veroordeling van de tegenpartij vraagt tot het betalen van de kosten van het geding
dictum	dat gedeelte van het vonnis waarin de genomen beslissing staat
dispuut	Etstoel: fase op de terechtzitting van het lotting waarin achtereenvolgens van eis, antwoord, re- en dupliek werd gediend
dupliek	de reactie, het antwoord, op de repliek
eis	vordering, datgene wat men als eiser van de tegenpartij verlangt
exceptie	verweermiddel, reden voor de tegenpartij om niet (ten principale) te hoeven antwoorden op de eis van de aanlegger in de procedure
exhibitum	aanwijzing dat een schriftuur in rechte overgelegd is
geappelleerde	degene tegen wie het appel is of wordt ingesteld; verweerder in hoger beroep
gecommitteerde etten	Etstoel: de etten die tot een door de Etstoel benoemde commissie behoorden
geconvoceerde etten	de zes etten die door de drost bijeengeroepen werden om een criminele rechtszaak te beoordelen
gedaagde	de tegenpartij van de eiser in het rechtsproces
gefundeerd	gegrond zijn (van de eis)
gerequireerde	verweerder tegen wie in rechte een verzoek is gedaan
gerevideerde	verweerder tegen wie revisie is ingesteld
gerigt	benaming voor het schultegerecht
goorspraak	terechtzing in een dingspil
gravamina	Etstoel: geschrift met bezwaren of grieven in revisie
impetrant	de eiser in het proces in eerste aanleg
insinuatie	(wettelijke) kennisgeving
insinueren	op de hoogte stellen
keurnoten	gekwalificeerde eigenerfden (buren) die optraden als ambtelijke getuigen bij het schultegerecht en zitting hadden in het rocht
klacht, klagte	aangifte van aangedaan onrecht; ook benaming van de procedure
klager, clager	degene die in rechte een eis instelt, zijn beklag doet over de beklaagde
laudum	Etstoel: uitspraak door gecommitteerde etten
litis contestatio	het moment dat de gedaagde partij na de eis door de tegen-

lotting	partij dient van antwoord, waarmee vaststaat dat er een rechtsgeding tussen de partijen is; Etstoel: moment in rechtsgeschil na behandeling op de goorspraak
lottingsprotocollen	terechtzitting van de Etstoel
moderatie	verslagen of verbalen van de terechtzittingen van de Etstoel
ongefundeerd	matiging (van kosten van een rechtsgeding voor de Etstoel)
persisteren	ongeground zijn (van de eis)
produceren	blijven bij (een verklaring die men afgegeven heeft)
pronunciëren	het leveren van bewijs (door akten of getuigen)
rapport	het afkondigen van vonnissen
reauditie	overdracht van de voortgang in een rechtsproces door ge-committeerde etten aan de voltallige Etstoel
reformatie	het opnieuw horen (van een rechtszaak)
remissie	hervorming, wijziging in hoger beroep van een vonnis dat in eerste instantie gewezen is
remonstrant	Etstoel: terugwijzing naar rechtscollege dat eerder vonnis wees
replik	degene die zich met een verzoekschrift tot de overheid went de reactie van de eiser op het antwoord van de (advocaat van) de gedaagde
request	verzoekschrift
revident	eiser in revisie
revijs, revisie	procedure tot herziening door de Etstoel van een eerder door hem gewezen vonnis
rocht	terechtzitting van de schulte waarop de eiser zijn bewijzen laat verifiëren en getuigen doet horen voor het proces bij de Etstoel
rochtbrief	verslag van de terechtzitting van het (contra)rocht
rota generalis	algemene rol; de lijst van aanhangig gemaakte zaken die op een bepaalde zitting van de Etstoel behandeld moeten worden
salvatien	geschrift ter ondersteuning van de eigen bewijzen; Etstoel: geschrift met ontlastende verklaringen tegen de gravamina
sententie	vonnis, uitspraak
sessie	een bepaalde terechtzitting op het lotting van de Etstoel
verificeren	de echtheid (van een document) onderzoeken